

Karolina Zimna-Kawecka*

Dokumentacja miasta Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO – uwarunkowania, proces tworzenia, treść i forma

Documentation of the city of Toruń for UNESCO World Heritage List
– conditions, process of creation, content and form

Dokumentation der Stadt Toruń für Liste des UNESCO-Welterbes,
Bedingungsgefüge, Entstehungsprozess, Inhalt und Form

Streszczenie. W artykule przedstawiono okoliczności procesu powstania i cechy przygotowanej dokumentacji do wniosku o wpis obszaru staromiejskiego Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO, autorstwa dr. hab. Mariana Arsyńskiego wraz z zespołem. W ubiegłym roku obchodzony był jubileusz 25-lecia uznania wyjątkowych, powszechnych wartości miasta. Choć niektóre osoby związane z tym procesem publikowały już swoje wspomnienia, to sama dokumentacja nie była dotąd przedmiotem analizy, a stanowiła jedno z pierwszych opracowań przygotowywanych na potrzeby wniosku w nowej formie. Przede wszystkim jednak prezentuje ona interesujący przykład metodologii, gdyż przed wpisem Torunia jako średniowiecznego miasta – nie

---

* Dr Karolina Zimna-Kawecka, adiunkt w Katedrze Konserwatorstwa na Wydziale Sztuk Pięknych UMK, członkini Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków i Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS. Zainteresowania badawcze dotyczą historii i teorii ochrony zabytków, problematyki ochrony konserwatorskiej miast historycznych i zabytków architektury. E-mail: kzimka@umk.pl. ORCID: 0000-0002-9612-8038.

było takiego odpowiednika, którego analiza wartościująca, a w konsekwencji dokumentacja mogłaby posłużyć za wzór dla toruńskiego opracowania. Na potrzeby niniejszego artykułu sięgnięto do szeregu dokumentów związanych z początkiem procesu zgłoszenia kandydatury Torunia, a także materiałów roboczych – w tym roboczego egzemplarza dokumentacji przechowywanych w Katedrze Konserwatorstwa UMK. Treść dokumentów skonfrontowano z informacjami uzyskanymi podczas wywiadów: z pomysłodawcą i autorem – prof. M. Arszynskim, ale też z dwoma byłymi pracownikami Katedry bezpośrednio zaangażowanymi w powstanie samego dokumentu: Wiesławem Kanią i Henrykiem Ratajczakiem.

Summary. This article presents the circumstances of the process and features of the prepared documentation for the application for the inscription of the Old Town area of Toruń on the UNESCO World Heritage List, authored by Marian Arszynski, PhD, and his team. Last year marked the 25th anniversary of the recognition of the city's outstanding universal values. Although some of the people involved in this process have already published their recollections, the documentation itself has not been analysed so far while it was one of the first studies prepared for the application in a new form. Above all, however, it presents an interesting example of methodology, as prior to the inscription of Toruń as a medieval city – there was no such equivalent, the analysis of which and consequently the documentation could serve as a model for the Toruń study. For the purposes of this article, a number of documents related to the commencement of the process of submitting Toruń's candidature were consulted, as well as working materials – including a working copy of the documentation kept at the Department of Conservation at the Nicolaus Copernicus University. The content of the documents was confronted with information obtained during interviews: with the originator and author, Professor M. Arszynski, but also with two former employees of the Department directly involved in the creation of the document itself: Wiesław Kania and Henryk Ratajczak.

Zusammenfassung. Der Beitrag stellt die Umstände des Entstehungsprozesses und die Merkmale der Dokumentation vor, die für den Antrag auf Aufnahme der Altstadtanlage von Toruń in die Liste des UNESCO-Weltkulturerbes von Dr. habil. Marian Arsyński und seinem Team erstellt wurde. Letztes Jahr feierten wir den 25. Jahrestag der Anerkennung der einzigartigen, universellen Werte der Stadt. Obwohl einige von an diesem Prozess Beteiligten ihre Erinnerungen bereits veröffentlicht haben, war die Dokumentation selbst bisher nicht Gegenstand einer Analyse, gehörte sie ja zu den ersten Vorbereitungsunterlagen, die für den Bedarf des Antrags in neuer Form aufbereitet wurden. Zunächst einmal stellt sie jedoch ein interessantes Beispiel einer Methodologie dar, denn vor der Eintragung Toruńs als einer mittelalterlichen Stadt gab es keine Vorlage, deren bewertende Analyse und damit Dokumentation als Vorbild für die Toruner Ausarbeitung dienen könnte. Für die Zwecke dieses Beitrags wurde eine Reihe von Dokumenten ausgewertet, die mit dem Beginn des Prozesses zur Einreichung der Kandidatur von Toruń sowie Arbeitsmaterialien verbunden sind – darunter eine Arbeitskopie der Dokumentation, die im Lehrstuhl für Denkmalpflege der Nikolaus-Kopernikus-Universität aufbewahrt wird. Der Inhalt der Dokumente wurde mit den aus Interviews mit dem Ideengeber und Autor – Prof. M. Arsyński, aber auch mit zwei ehemaligen Lehrstuhlmitarbeitern, die direkt an der Erstellung des Dokuments selbst beteiligt waren: Wiesław Kania und Henryk Ratajczak gewonnenen Informationen verglichen.

Słowa kluczowe: dziedzictwo Torunia, Zespół Staromiejski Torunia, lista światowego dziedzictwa UNESCO, ochrona miast historycznych.

Keywords: heritage of Toruń, Old Town of Toruń, UNESCO World Heritage List, protection of historic cities.

Schlüsselwörter: Das Erbe von Toruń, Altstadtanlage von Toruń, Liste des UNESCO-Weltkulturerbes, Schutz historischer Städte.

Wstęp

W grudniu 2022 r. w Toruniu obchodzono jubileusz 25-lecia wpisu obszaru staromiejskiego na listę światowego dziedzictwa UNESCO, co oficjalnie nastąpiło 6 grudnia 1997 r.¹ Inicjatorzy i osoby zaangażowane w działania zmierzające do uznania Torunia za dziedzictwo o światowym znaczeniu publikowały swoje wspomnienia związane z tym wydarzeniem, m.in. w „Roczniku Toruńskim” i „Promocjach”. Wypowiadali się m.in.: autor koncepcji i treści merytorycznej dokumentacji do wniosku – dr hab. Marian Arszyński, prof. UMK; mgr Zbigniew Nawrocki – ówczesny Miejski Konserwator Zabytków (dalej MKZ) oraz prof. Sławomir Kalembka, który był jednym ze współinicjatorów tego przedsięwzięcia².

Rocznica 25. lat stworzyła możliwość przyjrzenia się z większej perspektywy czasu ówczesnym pracom³. Celem niniejszego opracowania

---

¹ Certyfikat wydany przez Międzynarodowy Komitet Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO nosi datę 6 grudnia 1997 r., gdyż tego dnia zakończyła się trwająca od 1 grudnia 21 sesja Komitetu UNESCO. Decyzja w sprawie Torunia zapadła w dniu 4 grudnia, a gratulacje przysłane faksem Prezydent miasta otrzymał już 5 grudnia. Zob. *Report of the 21st Session of the Committee, Neapol 1–6 XII 1997, UNESCO 1997, WHC-97/CONF.208/17, 27 February 1998: The Medieval Town Torun, Poland*, sygn. 835 i *Castle of the Teutonic Order in Malbork, Poland*, sygn. 847, (<https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/> [dostęp: 17.11.2022]); Pismo Wojciecha Fałkowskiego, Sekretarza Generalnego Polskiego Komitetu do spraw UNESCO do Zdzisława Boćka, Prezydenta Miasta Torunia, z dn. 5.12.1997, kopia w zb. Katedry Konserwatorstwa UMK (dalej: KK UMK); Zbigniew Nawrocki, *Przebieg starań Torunia o wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO z perspektywy Miejskiego Konserwatora Zabytków*, „Rocznik Toruński”, t. 27, 2000, s. 21.

² Szczegółowe informacje o genezie inicjatywy por. M. Arszyński, *Toruń na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 9–24; S. Kalembka, *Kilka wspomnień i refleksji z początków starań o wpisanie Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 25–31; Z. Nawrocki, *Przebieg starań Torunia*, s. 17–21; J. Tajchman, *Toruń na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO*, „Promocje”, 7, 1999, nr 12 (84), wkładka: s. 1, 4 (tam też na s. 4 wspomnienia Zdzisława Boćka, *Sukces jest wspólny*).

³ Niniejszy artykuł powstał na podstawie referatu wygłoszonego 4 grudnia 2022 r. na jubileuszowej sesji w Muzeum Okręgowym w Toruniu. Informacja o wszystkich wystąpieniach zob.: (K.-Z.-K), 25. *Rocznica wpisu Torunia na Listę UNESCO*, „coMiesięcznik Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS”, grudzień 2022, s. 2–3.

jest przedstawienie okoliczności procesu powstawania i cech przygotowanej dokumentacji do wniosku o wpis⁴. Nie była ona dotąd przedmiotem analizy, a nieznanym jest fakt, że stanowiła jedno z pierwszych opracowań dla UNESCO w innej niż dotychczasowej formie (il. 1–2). Dokumentacja stanowi również dowód przyjętej dla Torunia indywidualnej metodologii, gdyż nie było takiego odpowiednika w zakresie światowego dziedzictwa, którego analiza wartościująca, a w konsekwencji dokumentacja, mogłaby posłużyć za pełny wzór.

Na potrzeby niniejszego tekstu przeprowadzono kwerendę w Archiwum UMK, zbiorach specjalnych Biblioteki UMK, a przede wszystkim w dokumentach archiwum Katedry Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK i poddano analizie dokumenty UNESCO⁵. Przeprowadzono także na podstawie przygotowanej listy pytań wywiady z M. Arszyńskim oraz zatrudnionym wówczas na stanowisku administracyjno-technicznym: Wiesławem Kanią i asystentem mgr. Henrykiem Ratajczakiem – emerytowanymi pracownikami dawnego Zakładu Konserwatorstwa (obecnie: Katedry), którzy, oprócz codziennej, bezpośredniej współpracy z profesorem, mieli także znaczący wkład w powstanie dokumentacji. Niewątpliwie cennym zbiorem okazują się

---

⁴ *Toruń. Centrum historyczne. Zespół urbanistyczny i architektoniczny dwóch średniowiecznych miast i zamku krzyżackiego*, dokumentacja stanowiąca załącznik do wpisanego Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (dalej: *Dokumentacja Torunia UNESCO*), Warszawa 1996, zb. Narodowego Instytutu Dziedzictwa (dalej NID). Na potrzeby niniejszego tekstu korzystałam z egzemplarza przechowywanego w Katedrze Konserwatorstwa UMK. Jego forma i treść są tożsame z dokumentacją przekazaną Generalnemu Konserwatorowi Zabytków. Zawiera on jednak oryginały ręcznie opracowanych planów.

⁵ W celu uzyskania dodatkowych informacji oraz dokumentów skontaktowałam się także z Polskim Komitetem ds. UNESCO, Miejskim Konserwatorem Zabytków w Toruniu – p. Emanuelem Okoniem, któremu dziękuję także za cenne wskazówki odnośnie kierunku kwerendy, Wydziałem Rejestru Zabytków i Dokumentacji Zabytków w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu, a także Zespołem ds. Monitoringu Zabytków Działu Standardów Konserwatorskich NID. Toruńskie urzędy posiadają skany polskojęzycznej wersji dokumentacji Torunia do wniosku, a egzemplarz francuskojęzyczny znajduje się w zb. NID. W instytucji tej znajduje się również maszynopis opracowania dokumentacji wstępnej do przygotowania wniosku o uznanie Torunia za pomnik historii: *Pomniki historii – dokumentacja wstępna*, red. M. Konopka, Warszawa 1994.

materiały redakcyjne i notatki do samej dokumentacji oraz ręcznie opracowane plany Torunia z oznaczeniem zasobu zabytków⁶ (il. 3–5).

W tym miejscu należy także przypomnieć pełen skład zespołu. Nad powstaniem dokumentacji od strony organizacyjnej i koordynującej czuwał prof. dr hab. inż. arch. Jan Tajchman, ówczesny dziekan Wydziału Sztuk Pięknych i kierownik Zakładu, który także konsultował wybrane zagadnienia. Konsultacji w zakresie wybranych problemów konserwatorskich udzielał mgr Z. Nawrocki, tłumaczeń na język angielski i francuski dokonali odpowiednio: dr Joanna Arszyńska oraz dr (obecnie: dr hab.) Elżbieta Schmidt-Naud i dr Antoine Naud. Autorami dokumentacji fotograficznej byli: Andrzej Skowroński i mgr Wacław Górski, a fotografii lotniczych – mgr Wiesław Stępień⁷.

1. Inicjatywa i początki procesu włączenia Torunia na listę światowego dziedzictwa UNESCO

Inicjatywa zgłoszenia miasta na listę UNESCO i dalsze działania są znane w stopniu ogólnym z publikacji i wystąpień wspomnianych we wstępie osób będących w centrum wydarzeń⁸. Warto je przytoczyć, ale i ukazać w nieco szerszym kontekście: uwarunkowań działalności Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS (Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków działającej przy UNESCO m.in. w zakresie merytorycznego zaplecza rekomendującego zgłoszone kandydatury obiektów i zespołów dziedzictwa do włączenia na listę światowego dziedzictwa), a także wobec wytycznych UNESCO odnośnie do procedowania ochrony dziedzictwa światowego.

Dzięki prof. S. Kalembece początkowa inicjatywa społeczna w ramach Stowarzyszenia PAX w Toruniu od ok. 1988 r. skupiła następnie

---

⁶ Składam w tym miejscu podziękowania wszystkim wymienionym rozmówcom, w szczególności: Wiesławowi Kani, który zainspirował mnie do podjęcia tego tematu, zapoznając z całą tzw. kuchnią redakcyjną dokumentacji, których to informacji nie można znaleźć w źródłach pisanych, a tym bardziej w publikacjach.

⁷ *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 1.

⁸ M. Arszyński, op. cit., s. 9–24; S. Kalemбка, op. cit., s. 25–31; Z. Nawrocki, *Przebieg starań Torunia*, s. 17–21; J. Tajchman, op. cit., s. 1, 4.

środowisko naukowe różnych dziedzin, a potem zainspirowała władze miasta oraz województwa do dalszych działań. Zbigniew Nawrocki wskazał zaś, że pierwszą osobą, która poruszyła temat Torunia na forum publicznym, co nastąpiło w 1986 r., była p. Janina Mazurkiewicz⁹. W 1989 r. profesorowie – specjaliści różnych dyscyplin: Henryk Samsonowicz, Janusz Gilas i dr Bohdan Rymaszewski dyskutowali w ramach naukowej sesji nad możliwościami uznania wartości Torunia jako światowego dziedzictwa, zachęcając do podjęcia starań, co mogło nastąpić dzięki wsparciu związanego z UNESCO i ICOMOS prof. Andrzeja Tomaszewskiego – cieszącego się w środowisku międzynarodowym dużym autorytetem. Wówczas pełnił funkcję dyrektora Generalnego Międzynarodowego Centrum Badań nad Ochroną i Konserwacją Dziedzictwa Kulturowego w Rzymie (ICCROM). W latach 1995–1999 piastował zaś urząd Generalnego Konserwatora Zabytków w Polsce, co stworzyło dodatkowo korzystną sytuację dla zabiegu o wpis Torunia na wspomnianą listę¹⁰. Nie było bowiem wówczas tak oczywiste, że Toruń bez problemu zostanie włączony do światowego dziedzictwa, ze względu na zaburzenie historycznego układu miasta pracami na nabrzeżu i wytyczeniem w latach 70. XX w. trasy szybkiego ruchu – ul. Bulwar Filadelfijski, a także z powodu stanu zabytków na terenie Starego i Nowego Miasta. Innym czynnikiem według Z. Nawrockiego był status miasta z dużą liczbą obiektów wojskowych. Wątpliwości te zgłaszały zarówno na sesji, jak i na innych spotkaniach początkowo także osoby

---

⁹ Z. Nawrocki, *Przebieg starań Torunia*, s. 17; S. Kalemka, op. cit., s. 26–27.

¹⁰ Tematy wystąpień na sesji omówił S. Kalemka w: S. Kalemka, op. cit., s. 25–31. Maszynopisy wystąpień zgromadzone są w Zbiorach Specjalnych Biblioteki UMK. Zob. Biblioteka UMK, Sekcja Rękopisów, sygn. Rps 4576/III: Materiały osób obcych zgromadzone przez Sławomira Kalemkę, k. 65–86. Znaczącą rolę prof. A. Tomaszewskiego i zabiegi w sprawie wpisu Torunia na listę UNESCO na forum międzynarodowym i krajowym podkreślił w wywiadzie prof. M. Arszyński. Wspominał też o tym w publikacji: M. Arszyński, op. cit., s. 19. Profesor wskazał też, że szczególnie do podjęcia starań o uznanie Torunia za dziedzictwo światowe zachęcał na sesji profesor prawa J. Gilas. Sama zaś sesja była niezwykle ważnym wydarzeniem zorganizowanym przez S. Kalemkę, gdyż wówczas inicjatywa społeczna dotycząca wpisu Torunia poszerzyła swe kręgi o autorytety naukowe. Uświadomiono środowisku toruńskiemu, a potem przedstawicielom ICOMOS i UNESCO wyjątkowe wartości historycznego miasta.

związane z ICOMOS. Ostatecznie jednak wszyscy zostali przekonani co do słuszności prac nad wnioskiem¹¹.

Uroczystą deklarację przedstawiciele różnych środowisk i urzędów podpisali 23 października 1991 r. Był to kolejny, ważny etap w procesie – przekazanie odpowiedzialności za dalsze procedowanie władzom samorządowym i organom administracji państwowej¹². Z kolei działania Z. Nawrockiego jako Miejskiego Konserwatora Zabytków, którego funkcję pełnił od 1991 r., przy wsparciu ówczesnego Prezydenta Miasta dr. Jerzego Wieczorka, zaowocowały przygotowaniem programu wielotorowych działań zmierzających do poprawy stanu zabytków i estetyki oraz popularyzacji wiedzy o dziedzictwie Torunia¹³. Przygotowanie zabytków, jak i zaangażowanie społeczeństwa w ich ochronę i opiekę było jednym z wymogów Komitetu. W tym celu Z. Nawrocki dążył do powołania miejskiej rady konserwatorskiej złożonej z przedstawicieli urzędu miasta, fachowców i przedstawicieli społecznych związanych z ochroną zabytków. Z jego także inicjatywy w kolejnych latach podjęto współpracę z właścicielami w celu przeprowadzenia remontów budynków Zespołu Staromiejskiego, z adaptacją, z zachowaniem oraz wyeksponowaniem autentycznych elementów wyposażenia wnętrza, jak np. polichromowane stropy, uporządkowania terenu podzamkowego i zmian zagospodarowania m.in. placu św. Katarzyny, bastionu przy Woli Zamkowej i ul. św. Jakuba¹⁴.

---

¹¹ Wątpliwości odnośnie do stanu zachowania dawnego układu zniekształconego wytyczoną drogą zgłaszał, wg relacji M. Arszyńskiego, m.in. prof. Krzysztof Pawłowski, ale też A. Tomaszewski i H. Samsonowicz. O przyczynach wątpliwości związanych ze strategicznym położeniem miasta wspominał z kolei Z. Nawrocki. Por. S. Spandowski, *Jak starano się o wpisanie Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa kultury?*, 07.12.2022, <https://torun.naszemiasto.pl/jak-starano-sie-o-wpisanie-torunia-na-liste-swiatowego/ar/c1-9121333> [dostęp: 10.07.2023].

¹² S. Kalembka, op. cit., s. 26; S. Spandowski, op. cit.

¹³ Por. Z. Nawrocki, „Problematyka konserwatorska Torunia”, 27.11.1991, s. 1–8, mps w zb. KK UMK; idem, *Informacja Miejskiego Konserwatora Zabytków o działaniach na rzecz ochrony i konserwacji zabytków w latach 1992–1995*, „Rocznik Toruński”, t. 23, 1996, s. 197–206.

¹⁴ Remontom poddano szereg budynków, m.in. przy ul. Szerokiej 16, Kopernika 38, Rabińskiej 8, Przedzamcze 6, Królowej Jadwigi 8, Rynku Staromiejskim 36–38, Wielkie Garbary 11, Szewskiej 2, 21, Małe Garbary 5, Łaziennej 13, Żeglarskiej 13.

Do momentu wpisu przeprowadzono konserwatorskie remonty Dworu Mieszczańskiego i Dworu Artusa, zabudowań na Moście Paulińskim i terenów poklasztorne kościoła dominikańskiego, murów miejskich wraz z iluminacją południowego odcinka wzdłuż Wisły i innych zabytków; uporządkowano nawierzchnię ulic na szlaku turystycznym. Prace budowlano-konserwatorskie przeprowadzono w około 30 kamienicach i we wnętrzach kościołów: śś. Janów, św. Jakuba, Wniebowzięcia NMP i św. Ducha. Wskazano też zaprowadzenie stałego nadzoru archeologicznego na obszarze całego miasta¹⁵.

Zbigniew Nawrocki w swoim programie polityki konserwatorskiej z 1991 r. przedstawił także wizję prowadzenia systematycznych studiów badawczych bloków zabudowy z kamienicami i historycznych opracowań naukowych dotyczących kościołów, założeń fortyfikacyjnych czy budownictwa szkieletowego, które wpłynąć miały na podniesienie świadomości społecznej odnośnie do roli i rangi zabytków Torunia, a także wzmocnić identyfikację torunian z miejscem zamieszkania, co miało prowadzić do wzrostu wartości historyczno-emocjonalnej. Wskazał na kierunki prac naukowych – dla kościoła św. Jakuba i śś. Janów, kamienic oraz studiów historyczno-konserwatorskich dla innych dzielnic czy zabudowy szkieletowej. Rozpoczęto też współfinansowanie publikacji promujących Toruń jako miasto historyczne o wartościowym zasobie zabytkowym¹⁶.

Przedstawiony powyżej złożony proces stał się silną podporą argumentacji wniosku o wpis na listę światowego dziedzictwa. Spełniono bowiem koronny postulat UNESCO zawarty w wytycznych operacyjnych do zgłaszania kandydatury¹⁷, tzn. inicjatywa wpisu powinna mieć

Por. Z. Nawrocki, Problematyka konserwatorska Torunia, mps z dn. 27.11.1991, s. 1–8; idem, *Informacja Miejskiego Konserwatora Zabytków*, s. 197–206.

¹⁵ Idem, Problematyka konserwatorska, s. 8.

¹⁶ Ibidem, s. 6–8.

¹⁷ Wytyczne operacyjne UNESCO opracowało w 1977 r., w kolejnych latach ulegały modyfikacji. Por. Dokumenty na stronie <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> [dostęp: 17.07.2023]. W czasie opracowywania wniosku toruńskiego obowiązywały wytyczne po rewizji dokonanej na posiedzeniu Komitetu w 1995 i 1996 r.: *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC/2/Revised February 1996*.

w pierwszej kolejności charakter społeczny, oddolny, lokalny, który otrzyma wsparcie naukowe i władz¹⁸. Dodatkowo sfinansowanie prac nad dokumentacją pochodziło ze środków miasta w przeciwieństwie do niemal równoległe powstającego opracowania dla Zespołu Zamkowego w Malborku, finansowanego ze środków państwowych¹⁹.

Inicjatywę zgłoszenia Torunia na listę UNESCO poprzedziły wcześniejsze wpisy dziedzictwa z Polski, w tym bezpośrednio wpis w 1978 r. Starego Miasta w Krakowie. Środowisko konserwatorskie jednak już od końca lat 70. koncentrowało uwagę wokół problematyki ochrony miast historycznych. Prace zaowocowały uchwaleniem na forum międzynarodowym w 1987 r. „Karty waszyngtońskiej” – pierwszego międzynarodowego dokumentu poświęconego *stricto* dziedzictwu miast²⁰. Polski Komitet Narodowy ICOMOS, w którego Zarządzie był m.in. M. Arszyński, w 1985 r. zorganizował międzynarodowe kolokwium na Zamku Królewskim w Warszawie. Odbiło się wówczas także zebranie plenarne, na którym omówiono prace Zespołu Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich i projekt Karty Miast Historycznych. Przystąpiono też do powołania PKN ICOMOS ds.

---

¹⁸ Ibidem, ust. 14, 5, 6.V.

¹⁹ Dokumentację zamku w Malborku sfinansowano ze środków Generalnego Konserwatora Zabytków (dalej: GKZ), jako zlecenie Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Por. Pismo A. Tomaszewskiego GKZ w Warszawie do J. Tajchmana, Dziekana Wydziału Sztuk Pięknych UMK (dalej WSzP UMK) z dn. 1.03.1996 (mps fax); Pismo Dziekana WSzP UMK z dn. 1.07.1996 do Kwestury UMK, mps w zb. KK UMK. Umowę w sprawie opracowania dla Torunia Zarząd Miasta zawarł z UMK w dn. 15 kwietnia 1996 r. Zob. Rachunek wystawiony przez UMK dla Zarządu Miasta Toruń z dn. 17.06.1996. Dokumentację w postaci 2 egzemplarzy w j. polskim i 1 egzemplarza przezroczy przekazano 15 czerwca 1996 r. Prezydentowi Miasta Toruń – J. Wieczorkowi. W protokole zawarto informację o przekazaniu GKZ 3 egzemplarzy w j. francuskim i 3 w angielskim z pełnym zestawem fotografii i zespołem 3 plansz kartograficznych w każdym egzemplarzu oraz jednym kompletem przezroczy i dwoma aneksami materiałów historycznych. Ponadto GKZ przekazano jeden egzemplarz odbitki kserograficznej dokumentacji w polskiej wersji.

²⁰ *Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych*, ICOMOS, Toledo–Waszyngton 1987, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków*, oprac. B. Szymgin, Warszawa 2015, s. 91–93.

Miast Historycznych²¹. W 1987 r. do Ministerstwa Kultury wpłynęło polecenie od Przewodniczącego Komitetu UNESCO, aby Państwa – Strony Konwencji przedłożyły zgodnie z art. 11 ust. 2 Konwencji wykaz orientacyjny obiektów, które uznają za odpowiadające wymogom wpisania na listę²². Przyjęto bowiem praktykę, że żadna nowa propozycja włączenia na listę nie będzie rozpatrywana, o ile Państwo zgłaszające nie przedłożyło wcześniej takiej listy orientacyjnej. Wymóg ten wprowadzono już w 1983 r., jednak Polska jej nie sporządziła. Ministerstwo w 1988 r. zwróciło się do PKN ICOMOS o jej przygotowanie²³. Wówczas zaproponowano uwzględnienie Torunia. Oprócz niego na kopii roboczej wersji tego dokumentu przechowywanej w Katedrze Konserwatorstwa zaznaczono: Ostrów Lednicki, Warszawę-Wilanów, Kazimierz Dolny, Częstochowę i Zamość²⁴. Od 1985 r. dwa razy w roku Komitet rozpatrywał na sesji wykazy i podejmował dyskusję. Listy miały stanowić plan do realizacji na okres od 5 do 10 lat. Wykazy nie musiały być wyczerpujące, ale zawierać nazwę, informację o położeniu geograficznym, krótki opis i zwięzłe uzasadnienie wybitnej, uniwersalnej wartości według kryteriów, a także ocenę porównawczą w odniesieniu do regionu, jak i poza granicami danego kraju²⁵ (il. 2).

Ciekawostką jest fakt, że na egzemplarzu wspomnianej wersji nie ma zaznaczonego Malborka i widnieje adnotacja z zapytaniem, dlaczego nie uwzględniono tego miasta (zamku). Jak wiadomo oba wnioski z kandydaturami: Zamku w Malborku i miasta Toruń złożono i procedowano

---

²¹ Pismo Andrzeja Michałowskiego, Sekretarza Generalnego PKN ICOMOS do członków PKN ICOMOS z dn. 18.02.1985, mps w zb. KK UMK.

²² Zob. *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji*, Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190, art. 11, ust. 2.

²³ Pismo Janusza Zabłockiego, Stałego Przedstawiciela Polskiego Komitetu ds. UNESCO w Paryżu do K. Marszałek-Młyńczyk, Wiceminister Kultury i Sztuki, z dn. 11.01.1988, kopia mps zb. KK UMK; Pismo Prezydenta UNESCO J.D. Collineon do J. Zabłockiego, z dn. 22.12.1987, mps w zb. KK UMK.

²⁴ Obiekty wytypowane na listę orientacyjną światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego, załącznik do Pisma J. Zabłockiego do K. Marszałek-Młyńczyk z dn. 11.01.1988, mps w zb. KK UMK.

²⁵ Pismo J.D. Collineon do J. Zabłockiego z 22.12.1987.

w tym samym czasie a także zostały przyjęte na tym samym posiedzeniu Komitetu UNESCO w 1997 r. Brak wcześniejszego zgłoszenia Zamku w Malborku jako kandydatury polskiej na listę światowego dziedzictwa wyjaśniał ostatnio na forum publicznym były dyrektor Muzeum w Malborku – Mariusz Mierzwiński: władze chciały po prostu dać szansę wpisowi innym dobrom kultury, gdyż Malbork postawiłby poprzeczkę zbyt wysoko, utrudniając innym kandydatom włączenie na listę²⁶. Z drugiej strony – jak relacjonował M. Arszyński – wykorzystał on wszystkie doświadczenia z przygotowania dokumentacji Torunia – do opracowania dokumentacji zamku w Malborku, jak i odpowiedniego zorganizowania przyjęcia delegacji UNESCO na wizytację, wiedząc jak ważną rolę spełnia odpowiednie oprowadzenie sporządzających raport. A zatem można powiedzieć, że Toruń przetaił szlak dla Malborka w kwestii procedur wpisu.

Istotnym zaś dla Torunia procesem, oprócz programowych działań badawczych i konserwatorsko-restauratorskich zmierzających do poprawy stanu zasobu zabytkowego, było objęcie ochroną prawną zespołu staromiejskiego jako pomnika historii. Ta forma ochrony była (i jest nadal) uznaniem wartościowych wartości danych obiektów o charakterze ponadregionalnym²⁷.

2. Dokumentacja Torunia wobec wytycznych Komitetu UNESCO

Ocenę formalnej strony dokumentacji z lat 90. (abstrahując od części merytorycznej) – wskazując na jej archaiczną z dzisiejszego punktu

---

²⁶ Radosław Konczyński, *Malbork. Zamek od 25 lat na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*. „Innej listy, lepszej już nie ma. Jesteśmy w gronie elitarnym”, 29.09.2022 (<https://malbork.naszemiasto.pl/malbork-zamek-od-25-lat-na-liscie-swiatowego-dziedzictwa/ar/c7-9017761> [dostęp: 3.12.2022]).

²⁷ *Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii*, Monitor Polski, R. 1994, nr 50, poz. 422. Więcej o procedurze zob. W. Fijałkowski, *Pomniki historii*, „Ochrona Zabytków”, R. 1994, nr 3–4, s. 239–243. Na potrzeby wprowadzenia tej formy ochrony wykonano skrócone studium wartościujące. Zob. *Toruń – Stare i Nowe Miasto*, [w:] *Pomniki historii, prezentacja wstępna*, red. M. Konopka, Warszawa marzec 1994, mps w zb. NID, s. 63–67.

widzenia formę – zaprezentowano w jednym z wywiadów dotyczącym jubileuszu wpisu zamku krzyżackiego w Malborku²⁸. Jednak ocena ta nie została wydana na podstawie gruntownej analizy. W połowie lat 90. albumowe formy dokumentacji na forum UNESCO były nowatorskie, zastępując wypełnianie tekstem tabeli podzielonej na rubryki według „Wytucznych operacyjnych” UNESCO²⁹. Dokumentacja Torunia zaś pod względem merytorycznym jest efektem umiejętności autora przemyślanego i umiejętnego zsyntetyzowania na raptem 12 stronach najważniejszego materiału dowodowego odnośnie do prezentowania przez zespół zabudowy oraz układ Starego i Nowego Miasta Torunia wyjątkowej, uniwersalnej wartości (il. 2). Należało bowiem uzasadnić nie tylko wymóg przyporządkowania do wyznaczonych Konwencją kryteriów, lecz także opisać kandydujące dobro kultury według wskazanych elementów tak, aby przekonać międzynarodowe gremium Komitetu UNESCO do uznania jego wyjątkowej, powszechnej wartości. W ówczesnym składzie Komitetu większość członków pochodziła z krajów pozaeuropejskich, a zatem z innego kręgu kulturowego, co należało uwzględnić w prezentacji dziedzictwa³⁰.

Opracowanie dokumentacji zarówno Torunia, jak i Malborka za sugestią prof. A. Tomaszewskiego zlecono prof. M. Arszyńskiemu. Ten jednak wskazał, aby zawiązać umowę z UMK i włączyć w ten sposób Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa, w którym był zatrudniony. Mogło to zwiększyć szanse Torunia na wpis, gdyż oficjalne podkreślenie udziału zasłużonej placówki naukowej, w tym konserwatorskiej i jednocześnie powiązanej z badaniami obszaru staromiejskiego podniosłoby rangę kandydatury. Według oficjalnych i nieoficjalnych wskazówek UNESCO wymagało i patrzyło przychylniejszym wzrokiem na

---

²⁸ Oceniono dokumentację zespołu zamkowego, ale formalnie jest ona naśladowczynią toruńskiej. Zob. A. Szade, *Jak zamek w Malborku był wpisywany na Listę UNESCO. Historia działa się na oczach byłego już kustosa*, 10.03.2023, <https://malbork.naszemiasto.pl/jak-zamek-w-malborku-byl-wpisywany-na-liste-unesco-historia/ar/c7-9240707> [dostęp: 26.07.2023].

²⁹ Zgłoszenie m. Torunia było przygotowywane i analizowane według „Wytucznych operacyjnych” zrewidowanych w 1996 r. Zob. przyp. 17.

³⁰ Większość ta stanowiła około 75% całego składu. Zob. M. Arszyński, op. cit., s. 16–17.

takie wnioski, które z jednej strony wywodzą się z inicjatyw społecznych i lokalnych, a z drugiej są przygotowane wysoko pod względem merytorycznym – czyli w proces i dokumentację powinny być zaangażowane środowiska badawcze. Zlecenie zatem z Zarządu Miasta wpłynęło do UMK w uzgodnieniu z GKZ³¹. Udział UMK został zaakcentowany nie tylko w dokumentacji, ale też doceniony w rekomendacji ICOMOS oraz na posiedzeniu Komitetu UNESCO – podkreślono tam rolę kształcenia toruńskich konserwatorów wpływających na pozytywny efekt prac konserwatorskich zarówno zespołu toruńskiego, jak i procedowanego na tym samym posiedzeniu zamku malborskiego³².

Podczas powstawania dokumentacji pozostawano w kontakcie z przedstawicielem Polskiego Komitetu ds. UNESCO w Paryżu. Wykonane opracowanie wraz z wnioskiem Ministerstwo wysłało do Komitetu, który dokonawszy rejestracji kandydatury wyznaczał przedstawiciela ICOMOS w celu przeprowadzenia wizytacji *in situ* i konfrontacji danych zawartych w dokumentacji ze stanem faktycznym. Przygotowywał on sprawozdanie dla Biura Komitetu UNESCO i Rady ICOMOS, która wystawiała dla UNESCO rekomendację. Całość była prezentowana, dyskutowana i głosowana na dorocznym posiedzeniu Komitetu³³.

Dokumentacja musiała być przygotowana w języku francuskim lub angielskim w trzech egzemplarzach. Aby uzyskać większe poparcie i poszerzyć zasięg oddziaływania, zgodnie z poradą przedstawicielstwa UNESCO dla zgłoszenia Torunia wykonano oba przekłady (podobnie

---

³¹ Pismo Dziekana WSzP UMK do GKZ z dn. 3.04.1996; Pismo Prezydenta m. Torunia J. Wieczorka do WSzP UMK z 19.03.1996, mps w zb. KK UMK.

³² *Report of the 21st Session of the Committee, Neapol 1–6 XII 1997, UNESCO 1997, WHC-97/CONF.208/17, 27 February 1998: Castle of the Teutonic, Poland 847* (<https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/>, 17.11.2022). To właśnie przy wpisie do Malborka, a także w Aneksie VI.1. do Raportu gratulowano wpisu Torunia i Malborka oraz podkreślono rolę toruńskiego ośrodka konserwatorskiego. Zob. Aneks VI.1 i VI.2 (<https://whc.unesco.org/archive/repcom97.htm#835>, 17.11.2022) oraz V.1. i V.2 w wersji Raportu z 10.10.1997 r.: *Report of Rapporteur of the 21st Session of the Bureau of the World Heritage Committee (Paris, 23–28 VI 1997), WHC-97/CONF.208/4A Paris, 10 October 1997* (<https://whc.unesco.org/en/decisions/2900>, 17.11.2022). Por. też *Advisory Body Evaluation: Toruń, No 835*, s. 97 (<https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/>, 17.11.2022); *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 9.

³³ Procedurę tę opisał m.in. M. Arszczyński, op. cit., s. 18–19.

jak następnie dla Malborka)³⁴. Komponenty opracowania musiały zaś objąć następujące punkty:

Dokładna lokalizacja (do tego mapy i plany).

Dane prawne (typ własności, status prawny: związany ochroną prawną zabytków i zarządzaniem, wskazanie organów odpowiedzialnych za ochronę i zarządzanie) (il. 9).

Identyfikacja (charakterystyka wraz z historią, bibliografią, dokumentacją fotograficzną i kartograficzną).

Stan ochrony (zabezpieczenia/konserwacji) obecny i przyszły (w tym ocena stanu ochrony, wskazanie czynników odpowiedzialnych, środków, planów zagospodarowania i rozwoju okolicy, ale też informacja o historii ochrony dziedzictwa).

Uzasadnienie wpisania na listę światowego dziedzictwa (czyli powody przyporządkowania do kryteriów UNESCO, z porównaniem stopnia stanu zachowania w odniesieniu do podobnych dóbr poza regionem, z podaniem dowodów na autentyczność)³⁵.

Wytyczne były, jak widać, sformułowane dość ogólnie. Zazwyczaj wnioski przybierały postać standardowego dokumentu, a treść wypełniano w formie tabeli z rubrykami przeznaczonymi na poszczególne ww. punkty³⁶. Warto zwrócić uwagę na konieczność przedstawienia działań na polu ochrony zabytków w przeszłości. M. Arsyński przytoczył międzynarodowe źródła XVII-wieczne opisujące Toruń, dowodzące uznania jego wartości przez przyjezdnych odwiedzających miasto³⁷. W dokumentacji nie było miejsca na szersze rozwinięcie tych wątków warto więc podkreślić, że od XV w. doceniano wartość artystyczną zabudowy, o czym świadczy m.in. zapis w kronice J. Długosza czy przysłowia z XVIII w.³⁸ Dowodem jest także przebudowa ratusza

---

³⁴ Pismo Alicji Ciężkowskiej, Stałego Przedstawiciela Polskiej Delegacji UNESCO w Paryżu do Roberta Kunkla – Dyrektora Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie z dn. 4.03.1996, mps w zb. KK UMK.

³⁵ *Operational Guidelines, 1996*, ust. 64 a–e.

³⁶ Kopie niepełnych dokumentacji wcześniejszych wniosków znajdują się w dokumentacji odnośnie do wniosku Torunia w KK UMK.

³⁷ *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 9–10.

³⁸ Cytat J. Długosza z „*Historiae Polonicae Liber I*” z poł. XV w. przytacza S. Kalemka, op. cit., s. 30; K.W. Wójcicki, *Przysłowia narodowe: z wyjaśnieniem źródła*

staromiejskiego na początku XVII w., gdy podczas prac podwyższania ratusza uszanowano cechy architektury gotyckiej nie wprowadzając na elewacjach form nowożytnych. Natomiast początki świadomości wagi ochrony dziedzictwa można zaobserwować w latach 80. XVIII w., oczywiście wówczas nie posługiwano się tymi pojęciami. Wtedy jednak, gdy Izabela Czartoryska usilnie pragnęła pozyskać nieekspozowane popiersie Mikołaja Kopernika (obecnie w Kaplicy Kopernikowskiej w katedrze), spotkała się z odmową i ostatecznie do swych zbiorów pamiątek narodowych pozyskała cegłę z domu uznanego w tamtym czasie za miejsce urodzin astronoma, odwiedzone także przez Napoleona. Docenienie wagi tradycji dziedzictwa niematerialnego miasta zostało z kolei zarejestrowane w XIX w. – w liście z Torunia Fryderyk Chopin wyraził wówczas zachwyt nad piernikami toruńskimi, przedkładając je ponad zabytki miasta, których wyjątkowe walory także dostrzegał i docenił³⁹.

W Toruniu nietrudno było udowodnić tradycję ochrony konserwatorskiej, która już od 2. połowy XIX w., a w szczególności w początkach XX w. przyjęła rozwinięte formy w postaci miejscowych przepisów budowlanych z wytyczeniem stref ochrony, powołaniem miejskiego konserwatora – Artura Semrau – i popularyzacją idei ochrony zabytków, np. poprzez organizowanie dla młodzieży szkolnej lekcji rysunku zabytków toruńskich. Okres międzywojenny tylko rozwinął te założenia, gdy wpisano do ówczesnego rejestru zabytków oprócz budynków także fragmenty obszaru staromiejskiego: Rynek Staromiejski i Nowomiejski z terenami kościołów, ciąg ul. Podmurnej oraz teren wzdłuż południowego odcinka murów miejskich⁴⁰. Po wojnie rejestrem objęto całą

---

początku, oraz sposobu ich użycia, okazujące charakter, zwyczaje, i obyczaje, przesady, starożytności i wspomnienia oyczyste, t. I, Warszawa 1830, s. 162.

³⁹ Cytat J. Długosza z „*Historiae Polonicae Liber I*” z poł. XV w. przytacza S. Kalebka, op. cit., s. 30. Zob. też M. Targowski, *Wizyta Fryderyka Chopina w Toruniu w 1825 roku*, [w:] *Fryderyk Chopin w Toruniu*, red. M. Targowski, Toruń 2015, s. 17–25.

⁴⁰ Zob. A. Semrau, *Bericht über die Denkmalpflege in Thorn I. Oktober 1919 bis 31 März 1921*, „*Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst*“ (dalej: MCV), 29, 1921, s. 62; idem, *Die Denkmalpflege und die Schule*, MCV, 17, 1909, s. 30–31; B. Dybaś, *Toruński statut o ochronie zabytków z 1918 r.*, „*Rocznik Toruński*”, t. 22, 1994, s. 169–191; K. Zimna-Kawecka, *Ochrona zabytków w Toruniu w latach 1920–1939*, [w:] *Służby konserwatorskie w dwudziestolecu międzywojennym*.

dzielnicę staromiejską, a dzięki wspomnianym wcześniej działaniom służb konserwatorskich i władz miasta w 1994 r. Toruń objęto ochroną specjalną jako pomnik historii, co umożliwiło też formalnie aplikowanie o uznanie wyjątkowych wartości światowych. Przystąpiono też do poprawy przestrzeni publicznej, a następnie wszedł w życie Statut Gminy wspomagający działania konserwatorskie⁴¹.

UNESCO wymagało precyzyjnego wykazania spełnienia przez kandydaturę przynajmniej jednego z pięciu kryteriów (oraz dodatkowo – szóstego) dla dziedzictwa kulturowego jako podstawy do uznania wyjątkowej, powszechnej wartości⁴². M. Arsyński wybrał dla Torunia kryterium II, IV i VI. Dobro kultury powinno być według kryterium II – ukazywać znaczącą wymianę wartości, w danym okresie lub obszarze kulturowym w dziedzinie rozwoju architektury, urbanistyki lub projektowania krajobrazu; według kryterium IV – być wybitnym przykładem typu budowli, zespołu lub krajobrazu, który ilustruje znaczące etapy w historii ludzkości; według kryterium VI – być powiązane materialnie z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, dziełami o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu⁴³.

Narodziny – organizacja – działalność. W 100-lecie odzyskania niepodległości, red. K. Guttmejer, Warszawa 2018, s. 204–205.

⁴¹ Zob. przyp. 27 oraz *Uchwała nr 146/99 Rady Miasta Torunia z dnia 15 kwietnia 1999 r. w sprawie przyjęcia Statutu Gminy Miasta Toruń* (tekst ujednolicony: Obwieszczenie RMT 30/2020 z dn. 18.06.2020, <https://archiwum.bip.torun.pl/dokumenty.php?Kod=1255875> [dostęp: 17.07.2023]).

⁴² *Operational Guidelines, 1996*, ust. 24 a, kryteria I–VI. Dla dziedzictwa naturalnego przyjęto wówczas cztery kryteria. Por. *ibidem*, ust. 44. Obecnie kryteria mają liczbę ciągłą, zatem te dla dziedzictwa naturalnego mają nr VII–X. Por. ob. obowiązujące: *Operational Guidelines, z 31 VII 2021, WHC.21/01 31 July 2021*, <https://whc.unesco.org/en/guidelines> [dostęp: 17.07.2023].

⁴³ Pozostałe kryteria wskazują, że dobro kultury, wg kryterium I: powinno stanowić wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka; wg kryterium III: nieść unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej; wg kryterium V: być wybitnym przykładem tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania łądu lub morza, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur); lub obrazującym interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli [dane dobro] stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian. Zob. *Operational Guidelines, 2021*.

UNESCO zalecało, aby kryterium VI uwzględniać tylko jako dodatkowe, występujące z którymś z innych, a także brać pod uwagę stan zachowania kandydującego dobra kultury w odniesieniu do stanu zachowania innych obiektów światowego dziedzictwa pochodzących z tej samej epoki, tego samego rodzaju i kategorii. Ponadto dobro kultury powinno również odpowiadać kryterium autentyczności w odniesieniu do jego powstania, materiału, wykonania i położenia. Pojęcie autentyczności odnosiło się też do formy i struktury późniejszych, ale historycznych, czyli wartościowych nawarstwień. Obiekt czy zespół powinien także przed wpisem posiadać odpowiednią ochronę prawną i plan zarządzania w celu ochrony krajobrazu⁴⁴.

Dla miast takich, jak Toruń, czyli wykazujących długowiekowy rozwój – a w związku z tym w mniejszym lub większym stopniu posiadających przekształcenia tkanki miejskiej i zmiany bezpośredniego otoczenia, dodatkowo wskazano, aby ośrodki takie posiadały zachowane wartościowe zabytki architektury stanowiące zespół zabudowy. Pojedyncze, wyjątkowe przykłady zabytków architektury, które nie były ze sobą powiązane, nie stanowiły całości, mogły dyskwalifikować kandydaturę zgłoszoną jako historyczny ośrodek miejski. Nie należało również opierać wartościowania tylko na funkcji, jaką miasto pełniło w przeszłości (czyli odnosić się wyłącznie do kryterium VI). Powyższe elementy pod względem formy, materiału i funkcji wraz z układem przestrzennym powinny w sposób znaczący odzwierciedlać daną kulturę lub następujące po sobie okresy historyczne, czy ilustrować cechy miasta o wyjątkowych walorach w danym okresie rozwoju⁴⁵.

3. Dokumentacja – strona merytoryczna i formalna

Toruń jako przedmiot opracowania dokumentacji UNSECO nie miał według autora dokumentacji precedensu ze względu na swe unikalne elementy, w związku z czym w opracowaniu nie dokonano szerszego porównania z innymi miastami, których części zostały już wpisane lub

---

⁴⁴ *Operational Guidelines, 1996*, ust. 12, 24 a i b.

⁴⁵ Pełen zakres wytycznych dla kandydatur miast zob.: *ibidem*, ust. 27–34.

znajdowały się na liście kandydatur do włączenia do światowego dziedzictwa. W Polsce nie było analogii, jeśli chodzi o zdefiniowanie wartości – zachowanego w tak wysokim stopniu autentyzmu, dwuczłonowego średniowiecznego układu z zamkiem i zespołem zabudowy, o funkcji miasta portowego o międzynarodowym znaczeniu (il. 7, 10). Profesor posiłkował się francuskojęzycznymi kopiami wniosków: Zamościa, Krakowa i Częstochowy – pomocnymi tylko w stopniu ogólnym⁴⁶.

Już wcześniej w uzasadnieniu wartości opracowanym na potrzebę objęcia Torunia ochroną jako pomnika historii wskazano, że:

Zespół [...] ze względu na swoją metrykę oraz skalę i jakość założenia, a także ilość i poziom artystyczny zachowanych zabytków jest jedynym przykładem w swoim rodzaju [...] na obszarze [...] całej Polski. Porównywalny może być z Krakowem⁴⁷.

Podobne stanowisko zaprezentowano w dokumentacji do wpisu na listę UNESCO⁴⁸. M. Arszyński wskazał, że miasto powstało jako pierwsze „w rozległym regionie Prus” i w związku z tym było wzorcem dla wielu miast w Prusach i np. na Mazowszu. Pomimo swych unikalnych rozwiązań Toruń prezentuje także wpływ kulturowy miast hanzeatyckich: Brugii, Gandawy i Lubeki⁴⁹.

Sprawozdawca ICOMOS porównał zaś Toruń jako miasto Hanzы z Visby w Szwecji i Tallinem pod względem stopnia zachowania, wykazując, że wyróżnia się ono tym, iż stanowiło port rzeczny, ale w kontekście morskim. Pod względem czasu powstania i lokalizacji w raporcie przywołano Quedlinburg, Kraków i Pragę, wykazując początkowo podobny ich rozwój, ale i odrębności Torunia – nie tak dużego, lecz autentycznego, niemal całkowicie średniowiecznego miasta. Odrębne cechy kulturowe podkreślono z kolei, porównując Toruń z Zamościem o cechach nowożytnych, autentyzm zaś materii przeciwstawiono

---

⁴⁶ Kopie wybranych stron wniosków/dokumentacji znajdują się w zbiorze dokumentów KK UMK.

⁴⁷ *Toruń – Stare i Nowe Miasto*, [w:] *Pomniki historii*, s. 64.

⁴⁸ *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 10–12.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 10–11. W materiałach roboczych znajduje się spis ilustracji dotyczących planów i widoków miast: Lubeki, Brugii, Ypres, Gdańska, Elbląga, Memel (Kłajpedy) i Królewca (mps zb. KK UMK).

wartościom zrekonstruowanej Starówki warszawskiej. Te odrębności wspomogły wykazanie wyjątkowych wartości Torunia godnych międzynarodowej ochrony⁵⁰.

Największą dyskusję w procesie powstawania dokumentacji poświęcono stanowi nabrzeża, którego zagospodarowanie przez wytyczenie trasy obwodowej komunikacji, przerwało połączenie z układem funkcjonalno-przestrzennym miasta, a zatem i historyczny kontekst funkcji portowej (il. 10). Mogło to według H. Samsonowicza i A. Tomaszewskiego dyskwalifikować argumentację wniosku co do zachowania pełnego średniowiecznego rozplanowania. Podnoszono też ważny dla UNESCO kontakt turystyczny miasta z rzeką. Profesor Arszyński wsparł argumentację niemieckojęzycznymi publikacjami, analizującymi stan zachowania Lubeki, ale też głośnych wówczas prac na nabrzeżu Kolonii, którą dotknął podobny do Torunia problem i dla której wówczas przygotowano program rewitalizacji odciętego od dawnego układu portu: Rheinauhafen⁵¹. Ostatecznie konsultanci uznali, że zachowana struktura Torunia zasługuje na zaszczytne miano dziedzictwa o uniwersalnej powszechnej wartości. Narodził się nawet „problem” zbyt dużej liczby wartościowych komponentów z późniejszych epok, które można by wyartykułować – np. pierścień fortyfikacji Twierdzy Toruń. Za radą A. Tomaszewskiego, który wskazał, że poruszenie innych niż średniowieczne wątków utrudniłoby UNESCO zatwierdzenie wyników, skoncentrowano się na zespole z czasów średniowiecznych⁵².

Marian Arszyński syntetycznie przedstawił niezwykle precyzyjną argumentację wartościowania. Określił, że komponenty zespołu należą do: „najlepszych osiągnięć gotyckiej architektury ceglanej w Europie

---

⁵⁰ Ibidem, ust. 26–30 oraz *Advisory Body Evaluation: Toruń, No 835*, ICOMOS, 19.08.1996, s. 97–98. Raport ICOMOS dotyczący nominacji zespołu średniowiecznego miasta Torunia, z dn. 19 sierpnia 1996, zatwierdzony we wrześniu 1997 r. dostępny jest na stronie UNESCO w zakładce: *Advisory Bodies Evaluations* (<https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/> [dostęp: 17.11.2022]).

⁵¹ Więcej o rewitalizacji portu Rheinauhafen np. Jacek Gyurkovich, *Kolonia – rewitalizacja dawnego portu Rheinauhafen/ Cologne – rewitalization of the former port of Rheinauhafen*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, z. 12, 2011: Architektura, z. 3A1, s. 25–46.

⁵² Wg relacji prof. M. Arszyńskiego.

i przyczyniły się do rozwoju jej ogólnych cech stylowych⁵³: zamek – jako „pierwsza murowana warownia na terenie Prus” prowadząca do wykształcenia się typu zamku krzyżackiego; domy mieszkalne – jako największy kompleks w Europie z zachowaną strukturą układu wnętrz, widocznym rozplanowaniem zabudowy w ramach parceli, w tym specyficzny wzorcowy typ domu-spichrza⁵⁴. Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny jako „pierwsza w Prusach tzw. wysoka hala”, która wpłynęła na rozwój architektury sakralnej; system obwarowań miejskich naśladowanych „w innych miastach Prus”; czy Ratusz Staromiejski unikatowy pod względem swojej struktury i rozplanowania dostosowanych do funkcji sądowych, administracyjnych i handlowych (il. 11). W uzasadnieniu podkreślono, że oryginalne i unikalne są zatem nie tylko cechy zespołu jako całości, lecz także poszczególne komponenty zabudowy reprezentujące „najlepsze osiągnięcia gotyckiej architektury ceglanej w Europie”. Dlatego można Toruń uznać za „wyjątkowe świadectwo istnienia ogólnoeuropejskiej wspólnoty kulturowej miast hanzeatyckich”⁵⁵.

Po 25. latach M. Arszyński przyznał, że w dokumentacji uwypukliłby nieco bardziej prezentację kościoła św. Jakuba, który został oczywiście wymieniony w tekście i zobrazowany na zdjęciach, ale mogła zostać bardziej wyeksponowana jego wyjątkowość pod względem konstrukcji i dekoracji. Większą uwagę poświęciłby też zmianom terenów portowych – komunikacji z mostu drogowego na nabrzeże, a także podkreśliłby jeszcze kwalifikację Kępy Bazarowej pod względem wartości historycznych. Ten rezerwat – las łęgowy – został oczywiście przedstawiony w dokumentacji jako istotny element historycznego krajobrazu kulturalnego Torunia: pozostałości naturalnej, istniejącej od średniowiecza w harmonii z założeniem miejskim otuliny drzewostanu oddzielnego rzeką (il. 5–6). Według profesora element ten wpływa znacząco na unikatowe i malownicze walory Torunia⁵⁶.

---

⁵³ *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 11.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*. Por. też M. Arszyński, *op. cit.*, s. 21–22.

⁵⁶ Zob. też *ibidem*, s. 21 oraz *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 10, 12.

W dokumentacji podkreślono rolę historyczną Torunia w chrystianizacji i kolonizacji Prus, pośredniczenia w handlu morskim z Europą Wschodnią, kulturotwórczą i społeczną jako ośrodka kształtowania się poczucia tożsamości stanowej mieszczaństwa i jego politycznych aspiracji; ośrodka, który przyczynił się do upadku Zakonu, a wreszcie miejsce urodzin Mikołaja Kopernika. Te komponenty wskazano jako spełnienie kryterium dodatkowego: VI dziedzictwa – ostatecznie rekomendacja ICOMOS wskazała je jako kryterium II i IV⁵⁷.

Od strony formalnej i edytorskiej formułę opracowania przedyskutowano z Sekretarzem Generalnym PKN ICOMOS – dlatego zrezygnowano z trzymania się niewolniczo układu formularza załączonego do „Wytycznych operacyjnych” w formie tabeli. Jako wzór przyjęto ocenianą wysoko przez Komitet, procedowaną rok wcześniej, dokumentację zespołu pałacowego Lednice-Valtice w Czechach (il. 3–4, 8). Porównanie tej dokumentacji z opracowaniem Torunia wskazuje, że przyjęto tę samą formułę książkową w formacie A3, z podobną kompozycją układu strony tytułowej i treści. Treści nie można ze sobą zestawić z powodu odmiennej kategorii dobra – w opracowaniu czeskim zamieszczono m.in. obszerne studium porównawcze, wskazując na wartości krajobrazu kulturowego złożonego także z krajobrazu naturalnego i obszaru rolniczego⁵⁸.

---

⁵⁷ Ibidem, s. 11; *Advisory Body Evaluation: Toruń, No 835*, s. 95, 98.

⁵⁸ Zob. Z. Novák, *Lednice, okres Břeclav, Lednicko – Valtický areál – kulturní krajina. UNESCO – nominační zpráva. Česká verze*, 1995, zb. Narodowego Instytutu Zabytków (Národní Památkový Ústav, dalej NPU) w Brnie, sygn. 4-3-16512. W tym miejscu dziękuję bardzo PhDr. Alešowi Pospíšilowi za udostępnienie kopii dokumentacji oraz Joannie Nowak za pośredniczenie w kontakcie z profesorem oraz NPU. Joannie Nowak dziękuję także za pomoc w tłumaczeniu dokumentacji. Informację o odstępstwie pod względem graficznym od oficjalnej instrukcji na wzór pozytywnie przyjętej przez Komitet dokumentacji wpisu zespołu pałacowego Lednice-Valtice zawarto w piśmie przewodnim do dokumentacji. Zob. Notatka M. Arszyńskiego w materiałach roboczych do dokumentacji, rps w zb. KK UMK. Dokumentacja Zespołu pałacowego jest znacznie bardziej obszerna pod względem treści, także dlatego, że dołączono do niej fragmenty przepisów państwowych o ochronie zabytków oraz ustawy o planowaniu przestrzennym i prawie budowlanym. Rozporządzeń ministerialnych. Do polskiej dokumentacji teksty aktów prawnych dołączono osobno jako załączniki.

Dzięki przyjęciu podobnych założeń formalnych kompozycja toruńskiej dokumentacji jest bardziej swobodna, posiada walory estetyczne, ale zachowuje wszystkie pięć punktów formularza wytycznych, wprowadzając w ich miejscu rozdziały. Całość była pomysłem i realizacją M. Arszyńskiego, konsultowaną z członkami zespołu i realizowaną od strony rysunkowej, redakcyjno-technicznej przez pracowników Zakładu Konserwatorstwa: W. Kanię i H. Ratajczaka.

Na sporządzenie dokumentacji były tylko 3 miesiące, od marca do czerwca, dlatego autor opracowania określił zadanie jako wyjątkowo trudne, zwłaszcza na etapie zbierania wszystkich niezbędnych informacji. Samo zredagowanie tekstu zajęło mu kilka wieczorów. Największym wyzwaniem była konieczność zsyntetyzowania całej wiedzy o Toruniu do jak najmniejszej liczby stron tekstu (ostatecznie dokumentacja liczy ich 12). Treść musiała uwzględniać wszystkie wymagane punkty i precyzyjnie punktować atrybuty wartości według założonych kryteriów. Profesor cały czas miał na uwadze wszystkie przytoczone problemy urbanistyczne miasta – w tym stan bulwarów i części zabytków. Należy też pamiętać, że M. Arszyński równolegle pracował nad dokumentacją wniosku do wpisu Zespołu zamkowego w Malborku – jak sam przyznał, było to zadanie łatwiejsze niż Toruń, gdyż Malbork wspierało środowisko zagraniczne i były pewne analogie innych wpisów⁵⁹.

UNESCO wymagało wprowadzenia do dokumentacji załączników fotograficznych i kartograficznych w postaci 3 map/planów przygotowanych w formacie umożliwiającym reprodukcję⁶⁰: m.in. mapy lokalizacyjnej dobra z uwzględnieniem najbliższego otoczenia naturalnego i zurbanizowanego w skali 1:50 000; mapy określającej granicę zespołu z zaznaczeniem obiektów wskazanych we wniosku z oznaczeniem ochrony obszarów granicznych (tzw. strefą buforową) w skali 1:5000. W toruńskim dokumencie mapę pierwszą (jako plan orientacyjny) włączono w część tekstową. Natomiast właściwą lokalizację obszaru staromiejskiego względem pozostałych dzielnic ukazano na planie nr 1 w połączeniu ze wskazaniami do trzeciego załącznika kartograficznego:

---

⁵⁹ Wg relacji M. Arszyńskiego. Zob. też pismo A. Tomaszewskiego do J. Tajchmana, z dn. 1.03.1996, mps w zb. KK UMK.

⁶⁰ *Operational Guidelines, 1996*, ust. 64 I, II.

określającego strefy odpowiadające różnym stopniom ochrony prawnej w mieście (skala 1:5000) (il. 5). Plan drugi określający granicę dobra z zaznaczeniem obiektów wymienionych we wniosku, z pasem tzw. strefy buforowej, rozbito na odrębne załączniki kartograficzne: plan nr 3 ukazujący szczegółowo wartości komponentów zespołu (il. 7) i plan nr 2 wskazujący granice dobra ze strefą otoczenia (il. 6). Wszystkie rozrysował W. Kania, korzystając z pozyskanych podkładów kartograficznych, których część przerysowywał na kalce i brystolu, nanosząc kredkami, farbami i flamastrami oznaczenia według wytycznych profesora. Granica obszaru różni się od wskazanej dla uznania za pomnik historii (il. 6–7) – obawiano się bowiem wspomnianego obniżenia szans na wpis poprzez dezintegrację komunikacyjnego średniowiecznego układu z rzeką, dlatego granicę zamknięto w obrębie murów. Punkty 9 widoków panoramicznych określił M. Arszyński⁶¹. Plan zespołu Staromiejskiego Torunia pozyskano z Biura MKZ, jednak uzupełniono rozwarstwienie chronologiczne zabudowy według aktualnej wiedzy podczas przerysu, konsultując te sprawy wraz z problematyką konserwatorską zabytków ze Z. Nawrockim. Zdaniem M. Arszyńskiego w Toruniu nie było wówczas innej osoby mającej lepsze rozeznanie w potencjale badawczo-odkrywczym kamienic.

Dokumentacja fotograficzna powinna uwzględniać: widok z lotu ptaka (il. 10), widok zabytków wymienionych w propozycji wpisu (także wewnątrz) (il. 11–13) oraz zdjęcia panoramiczne spoza (tzw. *skyline*) i wewnątrz proponowanego obszaru dające wyobrażenie o krajobrazie miejskim (tzw. *townscape*). Należało też załączyć komplet przeźroczy potrzebnych do prezentacji na forum ICOMOS i UNESCO, a także

---

⁶¹ Warto odnotować uwzględnienie przez M. Arszyńskiego widoku na Kępę Bazarową z punktu położonego przy ul. Traugutta, na wschód od mostu kolejowego (most im. E.A. Malinowskiego). W planie przygotowanym w ramach procesu retrospektywnego orzeczenia wyjątkowej uniwersalnej wartości (2008) usunięto ten punkt widokowy, wprowadzając zamiast niego widok w części zachodniej lewobrzeżnego nadbrzeża – na wysokości Przystani Toruń, w kierunku północnym. Pozostałe ujęcia widokowe jednak pozostają nadal aktualne – dokonano tylko nieznacznej korekty miejsca (np. od strony ul. Chopina) lub kąta obserwacji. Por. il. 6 oraz *Medieval Town of Torun, scale 1:10000 Clarification/adopted*, 2008 (<https://whc.unesco.org/en/list/835/maps/> [dostęp: 24.09.2023]) i <https://whc.unesco.org/en/decisions/1737> [dostęp: 24.09.2023].

dotatkowe dokumenty organizacyjno-prawne. Do dokumentacji toruńskiej dołączono także opracowanie strategiczne miasta: „Generalne założenia przyszłości Torunia 1996”⁶².

Profesor przygotował listę ujęć, którą konsultował z J. Tajchmanem, wskazując fotografom, W. Górskiemu i A. Skowrońskiemu, fakt, że większość członków Komitetu stanowili wówczas przedstawiciele krajów pozaeuropejskich, szczególnie wrażliwi na kwestie estetyki. Dlatego, aby jak najlepiej ukazać zarówno specyfikę, jak i wartości miasta polecił wykonać ujęcia jak najbardziej malownicze. Musiały odzwierciedlać fakt, że Toruń miał być wpisany jako zespół budowli, dlatego wszystkie zdjęcia (poza wnętrzami) miały ukazywać wyraźnie kontekst zabytkowo-urbanistyczny⁶³. Zamieszczono 39 ujęć: widoki panoramiczne i zdjęcia lotnicze: fotografie pionowe i ukośnie z tzw. niższego poziomu lotu ukazujące całą złożoność rozplanowania, widoków panoramicznych (il. 1–7 dokumentacji) oraz panoramy placów i ulic: Kopernika, Rynku Staromiejskiego Żeglarskiej, Mostowej, Rabiańskiej/Piekary, Ciasnej, Rynku Nowomiejskiego, widoków głównych zabytków: katedry św. Janów, kościoła WNMP, kościoła św. Jakuba, ruiny kościoła i klasztoru dominikanów. Nie lada wyzwaniem było dowiedzenie zachowania w Toruniu średniowiecznego budownictwa za pomocą kilku fotografii zespołu Domu Kopernika (il. 12) i zagospodarowania działki. Jako dowód na zachowanie czytelnej struktury domu średniowiecznego przekształconego w okresie nowożytnym, posłużyła barokowa elewacja Kamienicy pod Gwiazdą (il. 13). Z kolei ilustracją przykładu podejścia

---

⁶² Dodatkową dokumentacją uzupełniającą miał być wykaz instytucji i stowarzyszeń związanych z badaniem i ochroną miejsc UNESCO w danym kraju, akty prawne regulujące sprawy ochrony wnioskowanego dobra, plany zagospodarowania przestrzennego i plany rozwoju. Na ich podstawie UNESCO dokonywało oceny czy stan prawny pozwalał na kontrolę i ochronę zabytków i dóbr przed niebezpieczeństwem eksploatacji, zmiany zabudowy, działek i zmian urbanistycznych. Zob. *Operational Guidelines, 1996*, ust. 64, II–IV; *Uchwała nr 281 Rady MT z 15 II 1996*; *Generalne założenia przyszłości Torunia*, Zarząd Miasta Toruń, kwiecień 1996; Pismo M. Arszyńskiego do GKZ, z dn. 30.07.1996, mps w zb. KK UMK. W celu wykonania zdjęć wynajęto podnośnik od Zakładu Energetycznego (Wniosek UMK do Zakładu Energetycznego z dn. 30.04.1996, mps w zb. KK UMK).

⁶³ Wykaz propozycji fotografii i wytycznych do ujęć, mps. w zb. KK.

do procesu rewitalizacji i adaptacji było zdjęcie kamienicy przy ul. Żeglarskiej 13, wewnątrz zaś domu przy ul. Królowej Jadwigi 9 dowodziło zachowania i odkrywania podczas badań średniowiecznych polichromii we wnętrzach kamienic. Dalej ujęcia prezentują mury z basztami i bramami: Klasztorną oraz Mostową, a także teren z ruiną zamku krzyżackiego⁶⁴.

Za kompozycję stron odpowiadał H. Ratajczak, który zgodnie z wytycznymi profesora starannie dobierał grafiki i rysunki z publikacji pruskich konserwatorów oraz opracowań dokumentacyjnych, aby dopełniły informacyjnie przekaz fotografii (il. 1–2, 9, 10–13). Przy każdej fotografii opisanej w trzech wersjach językowych W. Kania zamieszczał opracowany przez siebie plan sytuacyjny obszaru staromiejskiego z oznaczeniem miejsca wykonania fotografii. W części tekstowej stosowano także poprzez dobór odpowiednich ilustracji, można powiedzieć podprogowy, zabieg podkreślania faktu średniowiecznego rodowodu Torunia.

Jak oceniają wszyscy, zespół był mały, ale zaufany i bardzo dobrze współpracujący, także późnymi godzinami wieczornymi. Jedyna większa dyskusja dotyczyła strony estetycznej dokumentacji – prof. J. Tajchman sugerował pozostawić jak największe czyste płaszczyzny marginesów między szpaltami tekstu i grafikami na kartach, a tymczasem prof. M. Arszyński – odwrotnie. Stało się na czystości układu, co było lepsze w odbiorze⁶⁵.

Praca redakcyjna nie należała jednak do najłatwiejszych, korzystano z komputera i kserografu, metodą prób i błędów dostosowując wielkości kolumn tekstów, grafik, map i planów. W. Kania dopilnowywał, aby autor i pozostali członkowie zespołu zdążyli na czas. Na końcu dostarczył materiały wszystkich egzemplarzy do introligatora: p. Dariusza Waleckiego przy ul. św. Ducha, który m.in. trudził się nad złożeniem w całość arkuszy fotokopii planów, klejąc je na płótnie i składając do formatu A3.

Choć wszystkie egzemplarze dokumentacji przygotowano kompletnie i przyjęto na gruncie polskim bez zastrzeżeń, to jednak prawdopodobnie nie dotarły w komplecie do Paryża, gdyż Dyrektor Centrum

---

⁶⁴ *Dokumentacja Torunia UNESCO*, il. 1–39.

⁶⁵ Wg zgodnej relacji M. Arszyńskiego, W. Kani i H. Ratajczaka.

Światowego Dziedzictwa UNESCO prof. Bernd von Droste prosił m.in. o dostanie załączników kartograficznych. Pewne zamieszanie mogło wprowadzić indywidualne rozwiązanie treści planów, przyjęte dla Torunia ze względu na specyfikę miasta (co przytoczono wyżej)⁶⁶.

Zakończenie

Dokumentację we wszystkich wersjach językowych ukończono w czerwcu, Komitet w Paryżu otrzymał ją 1 lipca 1996⁶⁷. 1 lipca zarejestrowano też w Komitecie UNESCO wniosek z kandydaturą miasta pod numerem C835⁶⁸. W październiku 1996 r. M. Arszyński i Z. Nawrocki jako MKZ oprowadzili po Toruniu eksperta ICOMOS przybyłego z ramienia UNESCO – profesora Jonasa Glemzę, ówczesnego wiceministra kultury Litwy. Wśród zabytków sprawozdawcy szczególnie zaimponował

---

⁶⁶ Tłumaczenie w tej sprawie do GKZ wysyłał wraz z załącznikami (dodatkowym aneksem kartograficznym) M. Arszyński. Zob. Protokół zdawczo-odbiorczy dotyczący „Dokumentacji opisowo-analitycznej, kartograficznej i fotograficznej do wniosku o wpisanie miasta Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego, Dziekan WSzP i GKZ z dn. 15.06.1996, mps w zn. KK UMK; Pismo M. Arszyńskiego do GKZ z dn. 30.07.1996; Pismo prof. Bernd von Droste, Dyrektora Centrum Światowego Dziedzictwa do A. Ciężkowskiej, Przedstawicielki stałej delegacji polskiej ds. UNESCO w Paryżu, z dn. 19.07.1996, mps w zb. KK UMK.

⁶⁷ Umowy zawarto 15 kwietnia, a rachunki wystawiono 2 lipca 1996, mps i rps w zb. KK UMK. Dokumentację przekazano w 9 egzemplarzach (3 wersje polskie, 3 angielskie i 3 francuskie). Do jednego z egzemplarzy w j. angielskim i francuskim dołączono egzemplarz publikacji zawierających zbiory starych fotografii i historycznych planów miasta. Egzemplarze polskie – dwa dla Miasta i GKZ miały być przekazane bez ilustracji. 6 egzemplarzy: dla UNESCO i 1 dla Miasta (z przeznaczeniem dla Miejskiego Konserwatora Zabytków) miały posiadać pełną dokumentację fotograficzną i kartograficzną oraz staranniejszą oprawę introligatorską. Dodatkowo MKZ wydano jeden komplet przeźroczy. Por. Pismo J. Tajchmana – Dziekana WSzP UMK do J. Wieczorka, Prezydenta Miasta Torunia z dn. 4.04.1996, mps w zb. KK UMK; Protokół zdawczo-odbiorczy z dn. 15.06.1996 (jak w przyp. 66). M. Arszyński planował także na końcu dokumentacji dodać informację o profilu badawczym Zakładu Konserwatorstwa, co miało wzmocnić przekaz merytoryczny dokumentacji. Ostatecznie zrezygnowano z tego pomysłu. Notatka o Zakładzie znajduje się w materiałach roboczego składu dokumentacji przechowywanej w KK UMK.

⁶⁸ Pismo B. von Droste do A. Ciężkowskiej z dn. 19.07.1996 (jak w przyp. 66).

ratusz, natomiast nie uszło uwadze zagospodarowanie nabrzeża. Wyraził też zainteresowanie kamienicami – zachwycony wskazał, że to jedno z ciekawszych zbiorowisk w Europie. Jego zdaniem, paradoksalnie, brak intensywnych prac adaptacyjno-rewitalizacyjnych pozwolił na zachowanie bardzo dużego procentu autentycznej substancji i wartościowych nawarstwień, tak że był pewien, że kolejne odkrycia przyczynią się jeszcze do podniesienia znaczenia dziedzictwa Torunia. Glemża był pod szczególnym wrażeniem także późniejszych nawarstwień – np. wystroju klatek schodowych – zwłaszcza podczas wycieczki z H. Ratajczakiem, który pokazywał mu oprócz średniowiecznych fortyfikacji różne „nieśredniowieczne” ciekawostki z zakresu dawnych technik budowlanych i wystroju wewnątrz w kamienicach, jak np. bawełniane i tłoczone tapety czy szklane dachówki. Glemża wysoko ocenił też pas fortyfikacji Twierdzy Toruń. Sprawozdawca początkowo nastawiony sceptycznie, tzn. po zapoznaniu się wyłącznie z dokumentacją, wąpiący w rzeczywistość autentyzm przedstawionego w niej zespołu miejskiego, w efekcie wizyty potwierdził zgodność opracowania ze stanem zachowania toruńskiego obszaru staromiejskiego⁶⁹.

Rekomendację oparto na kryterium II i IV, uznając, że Toruń posiada wyjątkową powszechną wartość jako małe historyczne miasto handlowe, które w niezwykłym stopniu zachowało swój pierwotny układ ulic i wybitną dawną zabudowę, dając wyjątkowo pełny obraz średniowiecznego stylu życia. Określenie: *medieval town* zastąpiło zawartą w tytule dokumentacji charakterystykę: „zespół urbanistyczny i architektoniczny”⁷⁰. W wersji anglojęzycznej dokumentacji tytuł brzmiał: *Toruń. Historic center, urban and architectural complex of two mediaeval towns and the Teutonic castle*⁷¹. 4 grudnia 1997 r. Komitet UNESCO podjął uchwałę o włączeniu kandydatury na listę światowego dziedzictwa, a dzień później Sekretarz Generalny Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO

⁶⁹ Taki obraz wspomnień z wizyty przedstawił zarówno prof. M. Arszyński, jak i H. Ratajczak. Por. też: Z. Nawrocki, *Przebieg starań Torunia*, s. 20–21; *Advisory Body Evaluation: Toruń, No 835*.

⁷⁰ Ibidem, s. 98; *Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 1.

⁷¹ Francuska wersja nosi tytuł: *Centre historique, Ensemble urbanistique et architectonique de deux villes medievales et d'un chateau des chevaliers teutoniques*. Kopie kart tytułowych wersji anglo- i francuskojęzycznej dokumentacji w zb. KK UMK.

przesłał do Prezydenta m. Torunia (Zdzisław Bociek) gratulacje: Toruń dołączył do grona wówczas ponad 100 miast na świecie, których zabytkowe dzielnice podlegają ochronie na mocy Konwencji UNESCO z 1972 r.⁷²

Jak widać z powyższej analizy, Dokumentacja Torunia była przedsięwzięciem, które skonsolidowało wiele środowisk, sam zaś proces rozpoczął się ponad 10 lat przed jej opracowaniem. Podjęto słuszną decyzję o powierzeniu go osobie cenionej w środowisku naukowym zarówno przez historyków, jak i konserwatorów, znającej dzieje miasta, jego problematykę konserwatorską i badawczą, związanej zarówno z ICOMOS, Stowarzyszeniem Konserwatorów Zabytków, jak i lokalnymi oddziałami stowarzyszeń naukowych. Profesor M. Arszyński zaś postawił na pracę zespołową i myśląc także o wzmocnieniu skuteczności wniosku przygotowanego z ramienia placówki naukowej, doprowadził do włączenia w proces Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Dlatego wpisu na listę udało się dokonać nie tylko dzięki bardzo dobrej dokumentacji, w której przekonująco powiązano wartości miasta z kryteriami światowego dziedzictwa stawianymi przez UNESCO, lecz także dzięki współpracy władz miasta, służb konserwatorskich, naukowców, społeczników, właścicieli zabytków i mieszkańców. To także ważna część dziedzictwa Torunia, o które należy dbać, kontynuować i przekazać przyszłym pokoleniom.

---

⁷² Pismo W. Fałkowskiego do Z. Boćka z dn. 5.12.1997 (jak w przyp. 1). Uroczystości związane z wpisem Torunia na listę UNESCO odbyły się 4 i 5 czerwca 1998 r. w Sali Mieszczkańskiej ratusza, gdzie oficjalnie przekazano certyfikat wpisu oraz odsłonięto tablicę upamiętniającą to wydarzenie.

UNESCO

TORUŃ

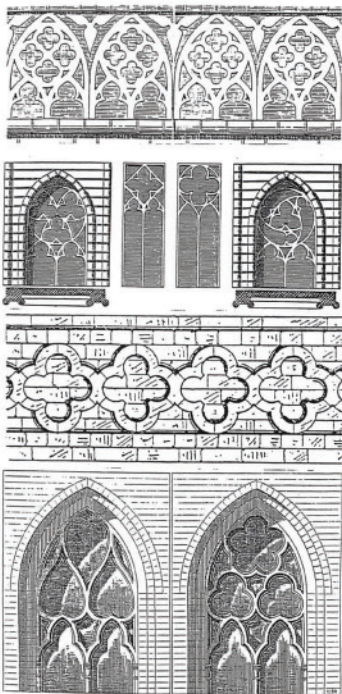

CENTRUM HISTORYCZNE
ZESPÓŁ URBANISTYCZNY I ARCHITEKTONICZNY
DWÓCH ŚREDNIOWIECZNYCH MIAST I ZAMKU KRZYŻACKIEGO

DOBRO KULTURY RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ PROPONOWANE
DO WPISU NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO
WARSZAWA 1996

Spis treści

1. Dokładna lokalizacja.....	2
a). Kraj.....	2
b). Stan, prowincja lub region.....	2
c). Nazwa dobra.....	2
d). Dokładne położenie na mapie z podaniem współrzędnych geograficznych.....	2
2. Dane prawne.....	3
a). Właściciel.....	3
b). Status prawny.....	3
c). Administracja odpowiedzialna za dobro.....	3
3. Identyfikacja.....	4
a). Opis i inwentarz.....	4
b). Spis map.....	4
c). Spis fotografii.....	5
d). Dane historyczne.....	6
e). Bibliografia.....	8
4. Stan zabezpieczenia / konserwacji.....	9
a). Diagnostyka.....	9
b). Czynniki odpowiedzialny za zabezpieczenie lub konserwację.....	9
c). Szkie historyczny dotyczący prac zabezpieczających lub konserwatorskich.....	9
d). Środki na zabezpieczenie lub konserwację.....	10
e). Plany zagospodarowania.....	10
5. Uzasadnienie wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa.....	10

W załączeniu:

Dokumentacja fotograficzna: 39 fotografii

Mapy: 3

Aneksy: 1

Dokumentacja wykonana w Zakładzie Konserwatorskim Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

- Konserwator i organizacja:	Jan Tajchman,
- Koncepcja i redakcja:	Mariusz Anzyski,
- Tekst:	Mariusz Anzyski,
- Konsultacja w zakresie problematyki konserwatorskiej:	Zbigniew Szwarcik,
- Opracowanie fotograficzne:	Wiesław Kania,
- Opracowanie graficzne:	Wiesław Kania,
- Skład i kompozycja:	Henryk Kuciński,
- Fotografie i przetwórstwo litograficzne:	Włodzisław Stajduł,
- Przetwórstwo litograficzne i przetwórstwo:	Waldemar Górecki,
	Andrzej Szwarcik.

Poszczególne materiały zostały do opracowania graficznego zarezerwowane z publikacji wymienionych w bibliografii.

Il. 1–2. Strona tytułowa i spis treści dokumentacji Torunia do wniosku o wpis na listę UNESCO. (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 1, mps w zb. Katedry Konserwatorstwa UMK). Obrazują przyjęty dla Torunia na wzór dokumentacji zespołu Lednice-Valtice w Czechach układ albumowy, formatu A3. Na stronie tytułowej zapisano zróżnicowaną wielkością czcionki dokładną nazwę (kategorię) kandydatury: centrum historyczne Torunia jako zespół urbanistyczny i architektoniczny dwóch średniowiecznych miast i zamku krzyżackiego. Po lewej stronie zamieszczono ryciny herbów: Królestwa Polskiego, Prus Królewskich i m. Torunia mające zaświadczać o złożonych dziejach miasta a jednocześnie (w korelacji z tekstem) podkreślać jego znaczącą rolę w rozwoju Polski i Prus. Na stronie drugiej oprócz spisu treści i informacji redakcyjnej, danych autora i pozostałych osób zaangażowanych w opracowanie dokumentacji wstawiono ilustrację złożoną z rycin pochodzących z opracowania J. Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Thorn*, Danzig 1889. Są to fragmenty ornamentów i detali z fasad kościołów i Krzywej Wieży. Już na wstępie dokumentacji ilustracja ta miała przyciągnąć uwagę oceniających kandydaturę miasta i budzić skojarzenie z architekturą gotycką.

UNESCO

LEDNICE - VALTICE

KULTURNÍ KRAJINA

KULTURNÍ STÁTEK ČESKÉ REPUBLIKY NAVRHOVANÝ K ZAŘAZENÍ DO SEZNAMU SVĚTOVÉHO DĚDICTVÍ

LEDNICE - VALTICE - KULTURNÍ KRAJINA

O B S A H :

- /a/ Přesná lokalizace
- /b/ Právní údaje
- /c/ Identifikace
- /d/ Stav ochrany a konzervace
- /e/ Zdůvodnění zařazení do Seznamu světového dědictví
- /f/ Specifická dokumentace

Příloha č. 1 - Historický a umělecký vývoj kulturní krajiny

Příloha č. 2 - Seznam památek

Příloha č. 3 - Seznam exotických dřevin

Příloha č. 4 - Bibliografie

Příloha č. 5 - Vyhláška č. 484 ministerstva kultury České republiky ze dne 10.9.1992 o prohlášení Lednicko - valtického areálu na jižní Moravě za památkovou zónu

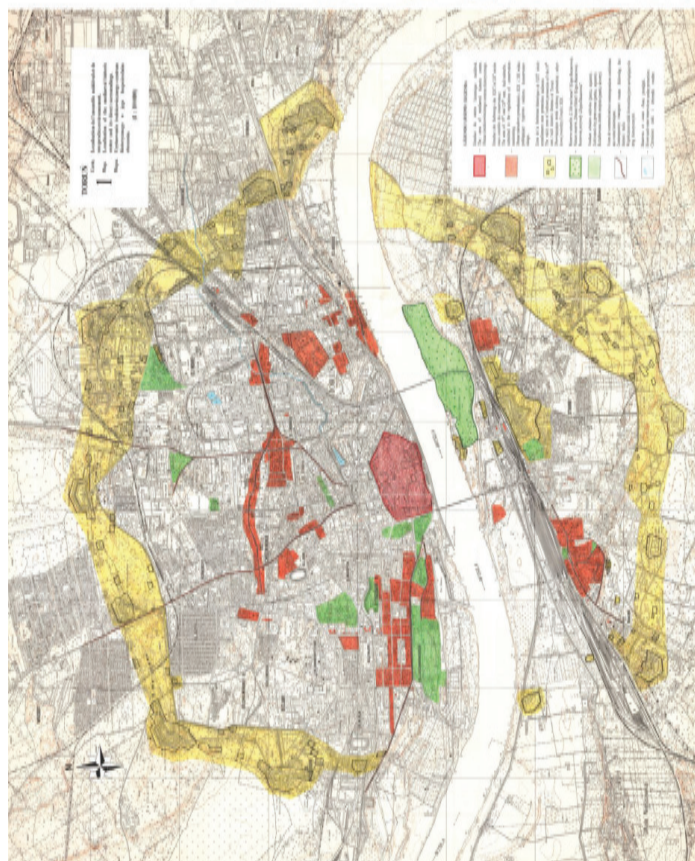
Fotografická dokumentace

Srovnávací studie

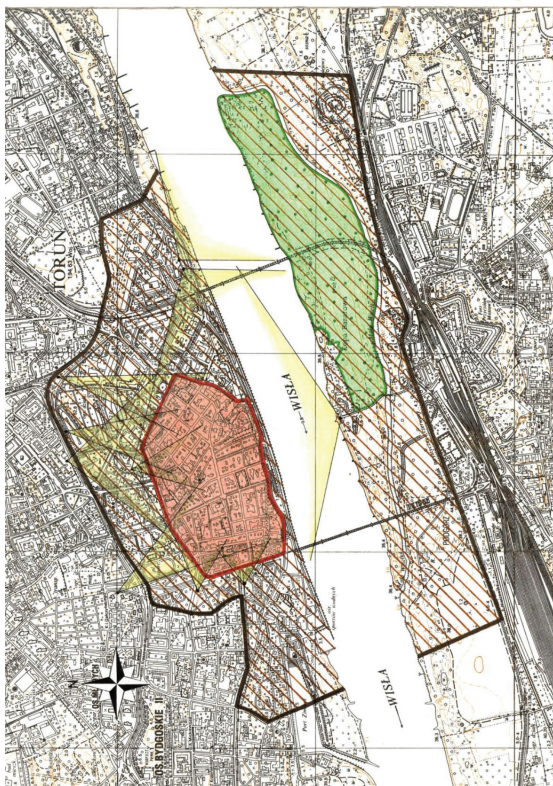
Il. 3–4. Strona tytułowa i spis treści dokumentacji zespołu Lednice-Valtice do wniosku o wpis na listę UNESCO, która posłużyła za wzór od strony redakcyjnej i formalnej dla dokumentacji Torunia (Novák Z., *Lednice, okres Břeclav, Lednicko – Valtický*, 1995)

**Usytuowanie
średniowiecznego
centrum historycznego
w jego bezpośrednim
otoczeniu, skala
1:10000**

Il. 5. Plan Torunia ukazujący usytuowanie średniowiecznego centrum historycznego w jego bezpośrednim otoczeniu, skala 1:10 000, oprac. M. Arszynski, W. Kania (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, Plan 1). Wokół obszaru staromiejskiego zaznaczono: obszar zabudowy przedmieść z XIX i XX w. podlegający nadzorowi konserwatorskiemu (kolor pomarańczowy); strefę ochrony pośredniej twierdzy Toruń z XIX w. (kolor żółty); rezerwat przyrody „Kepa Bazarowa” i zakomponowaną zielen miejską – parki, skwery (kolor zielony)

TORUŃ
 Carte. Zones sous protection.
 Map. Zones of protection.
 Mapa. Strefy ochronne.
 (1 : 10 000)

Obszar proponowany jako strefa ochrony bezpośredniej średniowiecznego centrum historycznego

Obszar proponowany jako strefa ochrony pośredniej średniowiecznego centrum historycznego

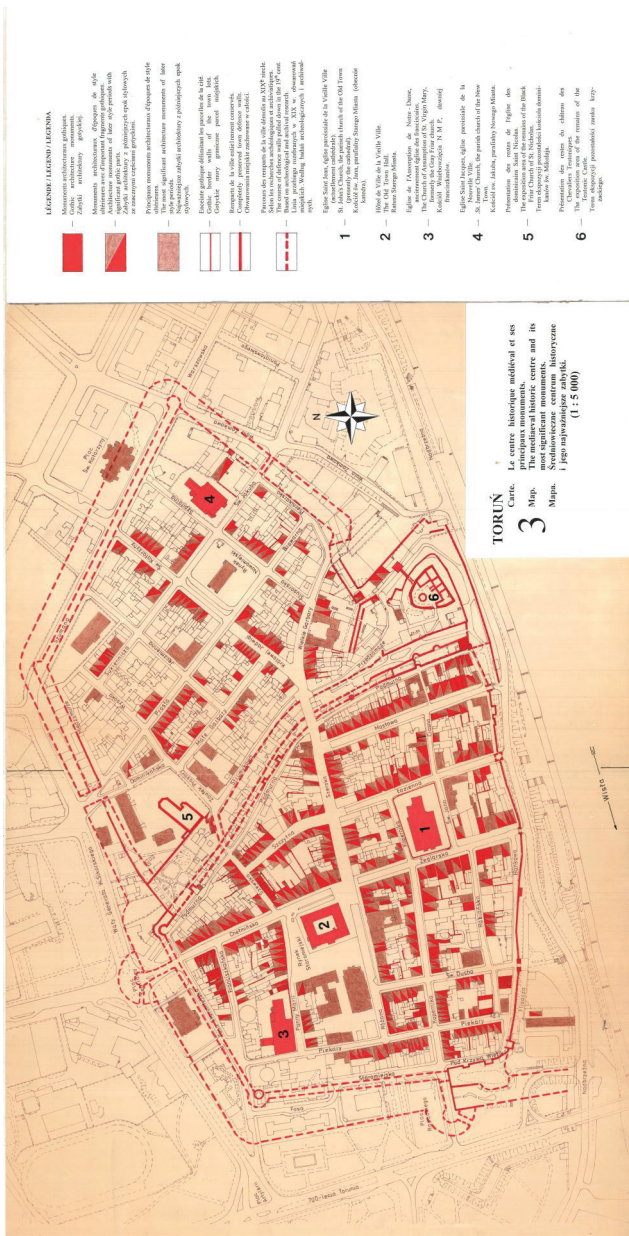
Punkty widokowe na średniowieczne centrum historyczne

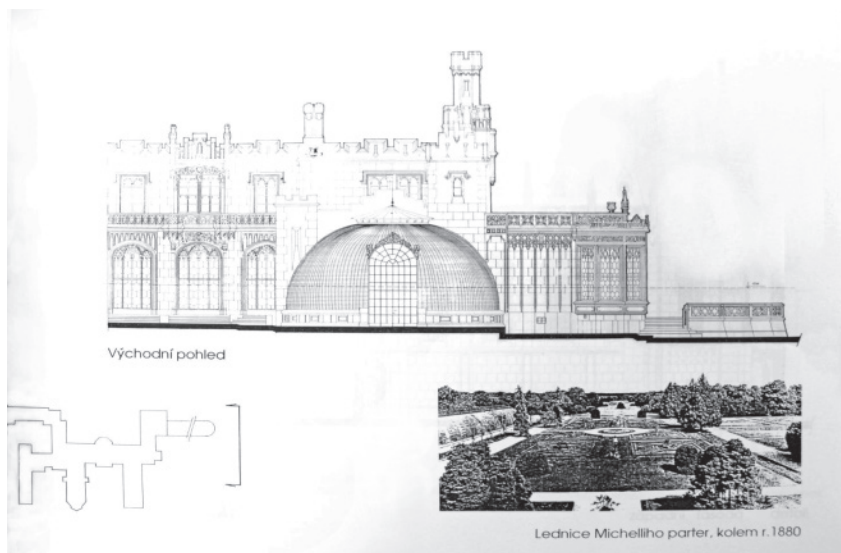
Rezerwat przyrody „Kępa Bazarowa”

Il. 6. Plan Torunia ukazujący strefy ochrony: obszaru proponowanego jako strefa ochrony bezpośredniej (kolor pomarańczowy), obszaru proponowanego jako strefa ochrony pośredniej (buforowa) (obszar kreskowany), skala 1:10 000. Na planie oznaczono także punkty widoków panoramicznych (kolor żółty) i strefę ochrony rezerwatu „Kępa Bazarowa” (kolor zielony). oprac. M. Arszyski, W. Kania (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, Plan 2)

Il. 7. Plan obszaru staromiejskiego Torunia ukazujący najważniejsze zabytki historycznego centrum, skala 1:5000. Oznaczono zabytki architektury gminnej (kolor czerwony); zabytki i przekształcenia z późniejszych epok stylowych (kolor brązowy). Grunbą czerwoną linią zaznaczono przebieg zachowanych fortyfikacji a linią przerywaną miejsce przebiegu obwarowań usuniętych w XIX w. Cienką czerwoną linią oznaczono średniowieczne mury graniczne parcel miejskich. Oprac. M. Arszyński, W. Kania (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, Plan 3). Na planie cyframi oznaczono też najważniejsze zabytki: 1 – kościół (ob. katedra) śś. Janów; 2 – Ratusz Starogo Miasta; 3 – kościół Wniebowzięcia NMP; 4 – kościół św. Jakuba; 5 – teren ekspozycji kościoła dominikanów św. Mikołaja; 6 – teren ekspozycji pozostałości zamku krzyżackiego

Il. 8. Strona ilustracyjna dokumentacji zespołu Lednice-Valtice do wniosku o wpis na listę UNESCO, która posłużyła za wzór od strony redakcyjnej i formalnej dla dokumentacji Torunia (Novák Z., *Lednice, okres Břeclav, Lednicko – Valtický*, 1995)

2. DANE PRAWNE:

a). Właściciel

Stosunki własnościowe mieszane - głównie własność komunalna, prywatna i skarbu państwa, częściowo kościelna.

b). Status prawny

Na obszarze zespołu znajduje się 245 obiektów wpisanych do urzędowego rejestru zabytków (m.i. układ przestrzenny pod nr 244, Ratusz Staromiejski pod nr 206 itd.). Są to przeważnie zabytki średniowieczne. Ich ochronę zapewnia przede wszystkim Ustawa o Ochronie Dóbr Kultury i Muzecz z dnia 15.02.1964, Dziennik Ustaw nr 56,1990, poz. 322; nadto także Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18.09. 1994 w sprawie uznania zespołu historycznego Torunia za pomnik historii. Sprawność działań na rzecz ochrony, konserwacji i odpowiedniego użytkowania zabytków zapewnia także lokalny akt prawny o zasadniczym znaczeniu praktycznym : "Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Torunia", zatwierdzony Uchwałą Miejskiej Rady Narodowej nr X/58/86 z dnia 27. 10. 1986.

Toruń jest współcześnie jednym z głównych ośrodków turystyki kulturalnej na terenie Polski, a jego zabytki są powszechnie

dostępne. Zainteresowania walorami historycznymi i artystycznymi Torunia sięgają zresztą daleko w przeszłość, czego dowodzą m.i. liczne wzmianki w dawnych opracowaniach naukowych i opisach podróży. Przykładem może być m.i. opis Ratusza Staromiejskiego w : M. Adam, Vitae Germanorum iuriconsultorum politicorum, Heidelbergae 1620, s. 418; lub opis całego miasta w: The Travels of Peter Mundy in Europa and Asia 1608-1667, ed. R.C. Temple, vol. 1-4, London 1907-1925, vol. 4, s. 99-101, 196-198.

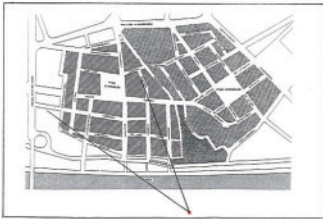
Od końca XVIII wieku pojawiają się zaczynają także w różnej formie przewodniki turystyczne, m.i. H. Hube, Kurze Beschreibung und Geschichte der Koeniglichen, Polnischfreyen Stadt Thorn in Preussen, w: Callanderier politique du Royanne de Pologne et du G.D. de Lithuanie, Warszawa 1782; J.E. Wernicke, Wegweiser durch Thorn und seine Umgebungen,Thorn 1846; F. Koerner, Führer durch Thorn, Thorn 1847.

c). Administracja odpowiedzialna za dobro

Zarząd miasta Torunia reprezentowany przez prezydenta miasta.

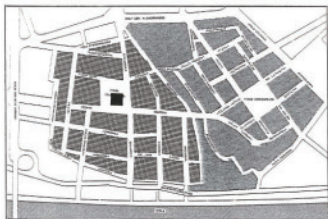
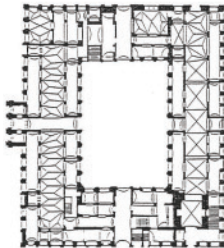
Adres : ul. Wały gen. W. Sikorskiego 2, 87-100 Toruń.

II. 9. Przykładowa strona części tekstowej dokumentacji Torunia (Rozdział: Dane prawne dokumentacji Torunia) ukazująca przyjęte rozwiązania formalne: szerokie marginesy, kolumnowy układ tekstu, ilustrację wzmacniającą przekaz dotyczący walorów historycznych i artystycznych miasta – reprodukcję obrazu z panoramą od strony południowej z 2 poł. XVIII w. (zb. Muzeum Okręgowego w Toruniu) (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, s. 3)

3. Toruń. Vue aérienne générale. Partie centrale du panorama vue du sud - est.
General bird's eye view. Central sector of the panorama from the south - east.
Widok ogólny z lotu ptaka. Środkowy odcinek panoramy od strony południowo - wschodniej.

Il. 10. Przykładowa strona części ilustracyjnej dokumentacji Torunia ukazująca przyjęte rozwiązania kompozycyjne: ilustracja (nr 3) z widokiem ogólnym z lotu ptaka podpisana w trzech językach: francuskim, angielskim i polskim; plan sytuacyjny ze wskazaniem miejsca ekspozycji, rycina z historyczną pieczęcią miasta (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, il. 3)

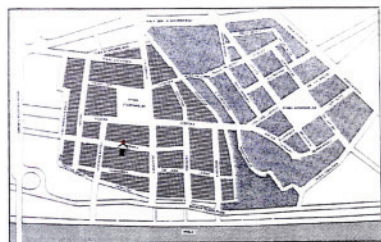
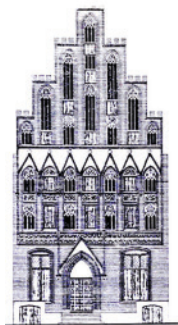

17. Toruń. Hôtel de Ville du centre historique. Locaux des anciennes halles aux draps situées au rez-de-chaussée de l'aile occidentale.

The Old Town Hall. Former drapers' hall in the ground floor of the west wing.

Ratusz Starego Miasta. Pomieszczenia dawnych sukienic w przyziemiu skrzydła zachodniego.

Il. 11. Przykładowa strona części ilustracyjnej dokumentacji Torunia ukazująca przyjęte rozwiązania w zakresie prezentacji najważniejszych zabytków. Na stronie zdjęcie wnętrza skrzydła zachodniego Ratusza Staromiejskiego (il. 17), plan sytuacyjny z zaznaczeniem zabytku, a powyżej rzut budynku ukazujący układ funkcjonalno-przestrzenny, na którego wyjątkowość zwrócono uwagę w części tekstowej dokumentacji (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, il. 17)

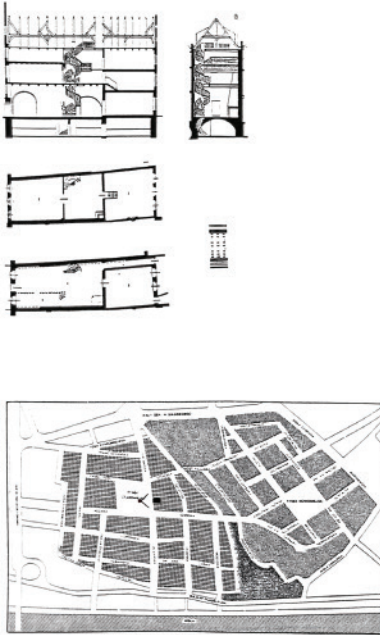
26. Toruń. Maison bourgeoise au n°15 de la rue Copernic (*ulica Kopernika*). Lieu présumé de la naissance de Nicolas Copernic. Façade avant. L'une des maisons bourgeoises les mieux conservées de Toruń.

The citizen's house at Copernicus' Street No 15 (*ulica Kopernika*), supposed place of birth of Nicholas Copernicus. The front elevation. One of the best preserved Gothic citizens' houses in Toruń.

Dom mieszczański przy ul. Kopernika 15. przypuszczalne miejsce urodzin Mikołaja Kopernika. Elewacja frontowa. Jeden z najlepiej zachowanych gotyckich domów mieszczańskich w Toruniu.

Il. 12. Przykładowa strona części ilustracyjnej dokumentacji Torunia ukazująca przyjęte rozwiązania w zakresie prezentacji najważniejszych zabytków – najlepszego zachowanego gotyckiego domu mieszczańskiego i jednocześnie przypuszczalnego miejsca urodzin Mikołaja Kopernika. Na stronie zdjęcie fasady Domu Kopernika, plan sytuacyjny z zaznaczeniem zabytku i miejsca ekspozycji; powyżej – rysunek inwentaryzacyjny fasady ukazujący detale dekoracji maswerkowych, a jednocześnie podział kompozycyjny odzwierciedlający funkcję kondygnacji (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, il. 26)

31. Toruń. Maison bourgeoise A l'Etoile au n° 35 de la Place du Marché de la Vieille Ville. Vue de la façade avant datant du XVIIe siècle. Un des nombreux exemples de demeures médiévale a Toruń reconstruites aux époques de styles ultérieurs, tout en conservant l'élément gothique.

The citizens' House of the Star at the Old Market Square No 35. View of the front elevation of the late 17th cent. One of many examples of mediaeval houses in Toruń remodeled in the spirit of later styles with the gothic substance partly preserved.

Dom mieszczkański Pod Gwiazdą przy Rynku Staromiejskim 35. Widok elewacji frontowej z końca XVII wieku. Jeden z wielu przykładów średniowiecznych domów toruńskich przebudowanych w późniejszych epokach stylowych, przy zachowaniu części substancji gotyckiej.

Il. 13. Przykładowa strona części ilustracyjnej dokumentacji Torunia ukazująca przyjęte rozwiązania w zakresie prezentacji najważniejszych zabytków. Zdjęcie przedstawia XVII-wieczną fasadę Kamienicy pod Gwiazdą. Wskazano ją jako przykład jednego ze średniowiecznych domów toruńskich, przebudowanych w XVII w., lecz z zachowaniem dużej części substancji średniowiecznej. Dowodzi tego prezentowany obok zestaw rzutów i przekrojów obrazujących układ średniowiecznego domu składu. Poniżej – jak na każdej stronie zamieszczono plan sytuacyjny z zaznaczeniem zabytku i miejsca ekspozycji (*Dokumentacja Torunia UNESCO*, il. 31)

Bibliografia

Źródła:

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC/2/Revised February 1996, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> [dostęp: 17.11.2022].

Advisory Body Evaluation: Toruń, No 835, ICOMOS, 19.08.1996: Raport ICOMOS dotyczący nominacji zespołu średniowiecznego miasta Torunia, z dn. 19.08.1996, zatwierdzony we wrześniu 1997 r., <https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/> [dostęp: 17.11.2022].

Report of Rapporteur of the 21st Session of the Bureau of the World Heritage Committee (Paris, 23–28.06.1997), WHC-97/CONF.208/4A Paris, 10 October 1997, <https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/> [dostęp: 17.11.2022].

Report of the 21st Session of the Committee, Neapol 1–6 XII 1997, UNESCO 1997, WHC-97/CONF.208/17, 27 February 1998: Castle of the Teutonic 847 Poland 847, <https://whc.unesco.org/en/list/835/documents/> [dostęp: 17.11.2022].

Medieval Town of Torun, scale 1:10000 Clarification/adopted, 2008, <https://whc.unesco.org/en/list/835/maps/> [dostęp: 24.09.2023].

Operational Guidelines for the Implementation the Implementation of the World Heritage Convention, WHC.21/01 31 July 2021, <https://whc.unesco.org/en/guidelines> [dostęp: 17.07.2023].

Biblioteka UMK, Sekcja Rękopisów, sygn. Rps 4576/III: Materiały osób obcych zgromadzone przez Sławomira Kalembkę.

Dokumenty w zbiorach Katedry Konserwatorstwa UMK (mps, rps):

Pismo Andrzeja Michałowskiego, Sekretarza Generalnego PKN ICOMOS do członków PKN ICOMOS z dn. 18.02.1985.

Pismo J.D. Collineon – Prezydenta UNESCO do Janusza Zabłockiego, Stałego Przedstawiciela Polskiego Komitetu ds. UNESCO z dn. 22.12.1987.

Pismo Janusza Zabłockiego, Stałego Przedstawiciela Polskiego Komitetu ds. UNESCO w Paryżu do K. Marszałek-Młyńczyk, Wiceminister Kultury i Sztuki z dn. 11.01.1988.

Pismo Andrzeja Tomaszewskiego – Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie do Jana Tajchmana – Dziekana WSzP UMK z dn. 1.03.1996.

- Pismo Alicji Ciężkowskiej, Stałej Przedstawicielki Polskiej Delegacji UNESCO w Paryżu do Roberta Kunkla – Dyrektora Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie z dn. 4.03.1996.
- Pismo Jerzego Wieczorka – Prezydenta m. Torunia do WSzP UMK z dn. 19.03.1996.
- Pismo Jana Tajchmana – Dziekana WSzP UMK do Generalnego Konserwatora Zabytków z dn. 3.04.1996.
- Pismo Jana Tajchmana – Dziekana WSzP UMK do Jerzego Wieczorka – Prezydenta Miasta Torunia z dn. 4.04.1996.
- Protokół zdawczo-odbiorczy dotyczący „Dokumentacji opisowo-analitycznej, kartograficznej i fotograficznej do wniosku o wpisanie miasta Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego, Dziekan WSzP i Generalny Konserwator Zabytków z dn. 15.06.1996.
- Pismo Jana Tajchmana – Dziekana WSzP UMK do Kwestury UMK z dn. 1.07.1996.
- Pismo prof. Bernd von Droste, Dyrektora Centrum Światowego Dziedzictwa do Alicji Ciężkowskiej, Przedstawicielki stałej delegacji polskiej ds. UNESCO w Paryżu z dn. 19.07.1996.
- Pismo Mariana Arszyskiego do Generalnego Konserwatora Zabytków z dn. 30.07.1996.
- Pismo – fax Wojciecha Fałkowskiego Sekretarza Generalnego Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO do Zdzisława Boćka, Prezydenta Miasta Torunia, z dn. 5.12.1997.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190.*
- Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii, Monitor Polski, 1994, nr 50, poz. 422.*
- Generalne założenia przyszłości Torunia, Zarząd Miasta Toruń, kwiecień 1996.*
- Uchwała nr 146/99 Rady Miasta Torunia z dnia 15 kwietnia 1999 r. w sprawie przyjęcia Statutu Gminy Miasta Toruń (tekst ujednolicony: Obwieszczenie RMT 30/2020 z dn. 18.06.2020), <https://archiwum.bip.torun.pl/dokumenty.php?Kod=1255875> (17.07.2023).*
- Novák Z., *Lednice, okres Břeclav, Lednicko – Valtický areál – kulturní krajina. UNESCO – nominační zpráva, Česká verze*, 1995, zb. Národní Památkový Ústav w Brnie, sygn. 4–3–16512.

Literatura i opracowania:

- Arszyński, M., *Toruń na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 9–24.
- Dybaś B., *Toruński statut o ochronie zabytków z 1918 r.*, „Rocznik Toruński”, t. 22, 1994, s. 169–191.
- Fijałkowski W., *Pomniki historii*, „Ochrona Zabytków”, R. 1994, nr 3–4, s. 239–243.
- Gyurkovich J., *Kolonia – rewitalizacja dawnego portu Rheinauhafen/ Cologne – rewitalization of the former port of Rheinauhafen*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, z. 12, 2011: Architektura, z. 3A1, s. 25–46.
- (K.Z-K), 25. *Rocznica wpisu Torunia na Listę UNESCO*, „coMiesięcznik Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS”, grudzień 2022, s. 2–3.
- Kalembka S., *Kilka wspomnień i refleksji z początków starań o wpisanie Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 25–31.
- Konczyński R., *Malbork. Zamek od 25 lat na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*. „Innej listy, lepszej już nie ma. Jesteśmy w gronie elitarnym”, 29.09.2022, <https://malbork.naszemiasto.pl/malbork-zamek-od-25-lat-na-liscie-swiatowego-dziedzictwa/ar/c7-9017761> [dostęp: 3.12.2022].
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych, ICOMOS, Toledo–Waszyngton 1987*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków*, oprac. Bogusław Szymgin, Warszawa 2015, s. 91–93.
- Nawrocki Z., *Informacja Miejskiego Konserwatora Zabytków o działaniach na rzecz ochrony i konserwacji zabytków w latach 1992–1995*, „Rocznik Toruński”, t. 23, 1996, s. 197–206.
- Nawrocki Z., „Problematyka konserwatorska Torunia”, mps z dn. 27.11.1991, s. 1–8, mps w zb. KK UMK
- Nawrocki Z., *Przebieg starań Torunia o wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO z perspektywy Miejskiego Konserwatora Zabytków*, „Rocznik Toruński”, t. 27, 2000, s. 17–21.
- Pomniki historii, prezentacja wstępna*, red. M. Konopka, Warszawa marzec 1994.
- Semrau A., *Bericht über die Denkmalpflege in Thorn 1. Oktober 1919 bis 31 März 1921*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst“, 29, 1921, s. 62–64.
- Semrau A., *Die Denkmalpflege und die Schule*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst“, 17, 1909, s. 29–33.

- Szade A., *Jak zamek w Malborku był wpisywany na Listę UNESCO. Historia działa się na oczach byłego już kustosa*, 10.03.2023, <https://malbork.naszemiasto.pl/jak-zamek-w-malborku-byl-wpisywany-na-liste-unesco-historia/ar/c7-9240707> [dostęp: 26.07.2023].
- Spadowski S., *Jak starano się o wpisanie Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa kultury?*, 07.12.2022, <https://torun.naszemiasto.pl/jak-starano-sie-o-wpisanie-torunia-na-liste-swiatowego/ar/c1-9121333> [dostęp: 10.07.2023].
- Tajchman J., *Toruń na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO*, „Promocje”, 7, 1999, nr 12 (84), wkładka: s. 1, 4.
- Targowski M., *Wizyta Fryderyka Chopina w Toruniu w 1825 roku*, [w:] *Fryderyk Chopin w Toruniu*, red. M. Targowski, Toruń 2015, s. 17–25.
- Toruń. Centrum historyczne. Zespół urbanistyczny i architektoniczny dwóch średniowiecznych miast i zamku krzyżackiego*, dokumentacja stanowiąca załącznik do wpisanie Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Warszawa 1996, mps w zb. Katedry Konserwatorstwa UMK.
- Wójcicki K.W., *Prysłowia narodowe: z wyjaśnieniem źródła początku, oraz sposobu ich użycia, okazujące charakter, zwyczaje, i obyczaje, przesady, starożytności i wspomnienia oyczyste*, t. I, Warszawa 1830.
- Zimna-Kawecka K., *Ochrona zabytków w Toruniu w latach 1920–1939*, [w:] *Służby konserwatorskie w dwudziestoleciu międzywojennym. Narodziny – organizacja – działalność. W 100-lecie odzyskania niepodległości*, red. K. Guttmejer, Warszawa 2018, s. 193–240.

Netografia:

<https://whc.unesco.org> [dostęp: 17.11.2023].

